

TARTU ÜLIKOOL

Humanitaarteaduste ja kunstide valdkond

Ajaloo ja arheoloogia instituut

Uusima aja osakond

Nõukogude propaganda

lasteajakirjas Täheke aastatel 1960-1991

Bakalaureusetöö

Töö koostaja Kärt Paasik

Juhendaja lektor Karin Veski

Tartu 2018

Sisukord

Sissejuhatus	3
1. Teoreetilised lähtekohad.....	7
1.1. Ideoloogia	7
1.1.1. Ideoloogia mõiste	7
1.1.2. Ideoloogia omadused	8
1.2. Ideoloogia Nõukogude Liidus.....	9
1.3. Propaganda.....	11
1.3.1. Propaganda definitsioon	11
1.3.2. Propaganda NSV Liidu ajakirjanduses.....	14
2. Tähekesse analüüs.....	16
2.1 Politiseeritud teemad Tähekeses.....	16
2.1.1 Nõukogude Liidu juhid.....	16
2.1.2 V. I. Lenin.....	18
2.1.3 Võõrad maad ja rahvad.....	20
2.1.4 Sõja ja rahu temaatika.....	22
2.2 Tähtpäevad.....	24
2.2.1 Nõukogude armee ja sõjalaevastiku päev.....	25
2.2.2 Naistepäev	26
2.2.3 Paraadipühad	27
2.2.4 ENSV aastapäev	29
2.3 Muud propagandistlikud teemad	30
2.3.1 Oktoobrilapsed ja pioneerid	30
2.3.2 Kosmos	31
2.3.3 Muutused ajakirjas Täheke nõukogude aja lõpul	33
Kokkuvõte	38
Abstract.....	40
Kasutatud allikad ja kirjandus	41
Lisa 1 Graafikud	44
Lisa 2 Näiteid ajakirjast.....	46

Sissejuhatus

Idee, et lapsed on ühiskonna alus ja tuleviku vundament, on levinud üle maailma erinevates sõnastustes läbi ajaloo. Laste kasvatamine täisväärtuslikeks ja headeks kodanikeks oli oluline küsimus nii valgustusajal kui ka 20. sajandi erinäolistes režiimides ja on aktuaalne ka tänapäeval. Viimastel aastatel on palju räägitud televisiooni ja arvutite mõjust lastele. Pikalt ja korduvalt on meedias arutletud filmides, telesaadetes, arvutimängudes vms visuaalsetes kanalites esineva vägivalda mõjust lastele ja noortele. Tehnoloogilised vahendid on tänapäeval hakanud kõrvale tõrjuma trükimeediat ja –meelelahutust.

Televisioon sai alguse 1925. aastal, Eestisse jõudsid telesaated kümmekond aastat hiljem asjaarmastajate kaudu ning Tallinna telekeskus asutati alles 1955. Televiisorid ei vahetanud esialgu välja senini levinumat raadiot, mis oli tuntavalt odavam. Samuti säilis ajakirjade ja ajalehtede oluline roll info saamisel ja meelelahutuses.

Lasteajakiri Täheke on Eesti üks vanimaid tänaseni ilmuvaid ajakirju. Ajakirja ilmumine algas 1960. aasta jaanuaris ning jätkub ka tänapäeval. Ajakiri ilmub 12 korda aastas. Lisaks paberväljaandele on tänapäeval internetis olemas ka lasteportaali Delfi Täheke¹, kust võib leida nii lugusid lugemiseks kui ka mängimiseks.

Täheke ajakirja sihtrühmaks on ilmumisest alates olnud eelkooliealised ja algklassides õppivad lapsed. Igas ajakirja numbris on arvukalt värvikirevaid illustratsioone, mis köidaksid ka neid, kes veel lugeda ei oska. Samuti on nooremale lugejaskonnale lihtsamaid ja lõbusaid luuletusi ning lugusid, mis vanema inimese poolt ette loetult on arusaadavad ja põnevad. Lastele, kellel on lugemine selge ja koolitee alustatud, on Täheke kaante vahel lugemiseks artikleid tehnikast ja loodusest, pikemaid ja keerulisemaid lastelugusid ja ka reisikirju.

Täheke ajakirjas on hoitud läbi aastate võrdlemisi suurt žanrilist ja temaatilist mitmekesisust. Ajakirjas ilmub nii luulet kui proosat, ilukirjandust ja ka populaarteaduse poole kalduvaid artikleid. Samuti võib osadest numbritest leida ka näidendeid ja noodikirjaga laule. Igas ajakirja numbris on ka mõni mõistatus ja meisterdamisharjutus. Täheke ajakirjas avaldatakse ka laste

¹ Delfi Täheke. <http://taheke.delfi.ee/>

poolt saadetud kirju ja joonistusi. Aeg-ajalt kuulutatakse ajakirja toimetuse poolt välja ka laste omaloomingu võistlusi, mille parimad tööd hiljem ka ära märkimist leiavad.

Tähekest on uuritud tema ilmumise aja pikkust ja sisu mitmekesisust arvestades võrdlemisi vähe. Ainsana taasiseseisvunud Eesti ajal on ajakirja uurinud Elin Karuoja. Eelnimeteatud autor jõudis oma uurimuses järeldusele, et Tähekesse ajakirjas kasutatavad tekstid on heaks toeks õpetajatele koolitundides.² Teataval määral kooliga seotud on ka Hede Halliväli 1987. aastal valminud diplomitöö, kus uuriti Tähekesse ajakirja mõju laste lugemishuvile. H. Halliväli tõi välja Tähekesse ajakirja kui massikommunikatsioonivahendi olulisuse laste vaba aja sisustamisel.³ Need kaks uurimust kuuluvad haridusteaduste valdkonda, seetõttu on nende tööde fookus suunatud kasvatuslikule elemendile.

H. Halliväli tööga samal aastal valmis teine Tähekest käsitlev uurimus Ülle Talihärmilt. Ü. Talihärm uuris teiste nõukogude rahvaste lastekirjandust Tähekesse ajakirjas aastatel 1965-1985.⁴ Antud töö kaitsti raamatukogunduse ja bibliograafia kateedris. Diplomitöö keskendus teistest Nõukogude Liidu riikidest pärit autorite lugude kirjanduslikule iseloomule. Ajakirjanduse perspektiivist on Tähekest uurinud Urve Vimmsaare. Tema keskendus oma tööd väärtushinnangutele ja nende kujundamisele ajakirjas Täheke.⁵

Antud uurimistöö on jagatud kahte suurde blokki: teoreetilised lähtekohad ja ajakirja analüüs. Teoreetiline osa räägib ideoloogiast ja propagandast keskendudes Nõukogude Liidu omapäradele. Analüüsi osas on lahatud Tähekeses sisalduvaid propagandistlikke tekste, nende ilmumise arvukust ja jaotumist ajas.

Töö eesmärgiks on uurida Tähekeses sisalduvat propagandat. Eesmärgiks on vaadelda ka propaganda mahu ja iseloomu muutumist ajaliselts ning leida põhjuseid muutustele lugude ilmumise sageduses või nende iseloomus.

Teoreetiliste lähtekohtade koostamisel on antud töös olnud suurteks eeskujudeks Phillip Tayloriga ja Jaques Elluli tööd. Analüüsi osas olid eeskujuks ajakirja varem uurinud autorid. Varasemad

² Karuoja, E Ajakirja Täheke õppekirjanduse toetajana. Tartu: Tartu Ülikool, 2004. Lk 8.

³ Halliväli, H. „Täheke“ laste lugemishuvi kujundaja. Tallinn: Tallinna Pedagoogiline Instituut, 1987. Lk 16.

⁴ Talihärm, Ü. Vennasrahvaste lastekirjandus ajakirjas „Täheke“ 1965-1985. Tallinn: Tallinna Pedagoogiline Instituut, 1987.

⁵ Vimmsaare, U. Väärtushinnangute kujundamine ajakirjas „Täheke“. Tartu: Tartu Riiklik Ülikool, 1986.

Tähekeese ajakirja kohta tehtud uurimused kombineerisid omavahel kvalitatiivset ja kvantitatiivset uurimismeetodit. Propaganda tuvastamiseks on töös kasutatud allikakriitikat, ajas kulgevate muutuste uurimiseks ja propaganda mahu uurimiseks kvalitatiivset ja teemade muutumise uurimiseks kvantitatiivset uurimismeetodit.

Tähekeese ajakirjas ilmus propagandistlike lugusid rohkematel teemadel, kui antud töös on välja toodud. Käsiteldavate teemade valik sai tehtud lähtudes esinemise sagedusest ja olulisusest. Töö analüütiline osa on jaotatud kolme peatükki. Esimene neist räägib poliitiliste sündmuste kajastamisest Tähekeses ajakirjas. Fookusesse on võetud NSV Liidu juhid, lood välismaailmast ja sõjatemaatika. Teises peatükis on uuritud tähtpäevade kohta ilmunud, esindatud on Nõukogude armee ja sõjalaevastikupäev, naistepäev, ENSV aastapäev ja paraadiga tähistatavad Tööraha püha ja Suur Oktoober. Kolmas analüütilise osa peatükk kannab pealkirja „Muud propagandistlikud teemad“. Sellesse peatükki on koondatud kosmose temaatika, mis oli oluline osa külmast sõjast, oktoobrilaste ja pioneeride kujutamine mõeldes Tähekeese ajakirja lugejaskonnale ja muutused, mis toimusid ajakirjas ilmunud lugudes nõukogude aja lõpuperioodil 1980ndate teises pooles.

Antud töös on uurimise alt välja jäetud uusaasta ja NSV Liidu Konstitutsiooni päeva kajastumine Tähekeese ajakirjas. Uusaasta kohta ilmus iga aasta mõni lugu detsembrikuises numbris. Detsembrikuu ajakirjad olid pühendatud nääripidustustele, mis olid laste jaoks äärmiselt olulised. Detsembrikuu numbrite eesmärgiks oli pakkuda lastele materjali nääriivanale esitamiseks. 7. oktoobril tähistatav NSV Liidu Konstitutsiooni päev ei joonistunud Tähekeese ajakirjades selgelt välja. Lisaks neile kahele ei ole töös pikemalt juttu ka kommunistlike organisatsioonide aastapäevadest. Erinevate organisatsioonide aastapäevi märgiti Tähekeese ajakirjas ära, kuid sageli loosungite kujul. Selliseid tekste võis ajakirjast leida 56 korral.

Lisaks mitmetele tähtpäevadega seondunud propagandistlikele lugudele ei ole lähemalt uuritud nn punase argipäeva kajastumist Tähekeses. Tähekeese ajakirjas ilmus lugusid, mis rääkisid näiteks hruštšovkade kasulikkusest, Baikali-Amuuri raudtee ehitamisest ja olümpiamängudest. Laia teemaderingi ning võrdlemisi korrapäratu ilmumissageduse tõttu otsustasin argipäevaste propagandistlike teemade kohta mitte eraldi peatükki teha. Kokku ilmus selliseid lugusid 75.

Antud uurimuses käsitletakse ajaperioodi Tähekeese ajakirja ilmumise algusest 1960. aastal kuni 1991. aasta lõpuni. Töös on kasutatud formaalset periodiseeringut kümnendite kaupa, uue

perioodi alguseks on loetud aastaid 1960, 1970 ja 1980. Viimane kümnend on töö periodiseeringus pikendatud, 1980ndate aastate hulka on loetud ka aastad 1990 ja 1991. Graafikud propaganda muutustest ajaliselt on välja toodud Lisas 1.

32 aasta jooksul toimus mitmeid muudatusi NSV Liidu poliitikas. Käsiteldavasse perioodi jäi Hrustšovi sulapoliitika lõppaeg, Brežnevi stagnatsioon, Gorbatšovi reformid ja ka Eesti taasiseseisvumine. Muudatused poliitikas kajastuvad ajakirjas, kuid kümnendite kaupa periodiseerimine annab parema ülevaate ajakirjas toimuvatest arengutest. Muutused ajakirjas sisalduva propagandaga ei toimunud üleöö. Võrdse pikkusega ajavahemike võrdlus annab lugejasõbralikuma ülevaate ajakirjas ilmunud propaganda muutustest.

1. Teoreetilised lähtekohad

1.1. Ideoloogia

1.1.1. Ideoloogia mõiste

Ideoloogia mõiste ühene defineerimine on keeruline ülesanne. Tavapärases tähenduses mõistetakse ideoloogiat kui poliitikat, majandust ja sotsiaalseid tingimusi puudutavat süsteemset ideede kogumit.⁶ Samas on ideoloogiat antropoloog Clifford Geertzi poolt käsitletud ka kui kultuurisüsteemi.⁷ Kriitilise diskursuseanalüüsiga tegelev keeleteadlane Teun A. van Dijk käsitleb ideoloogiat erinevate distsipliinide osadena.⁸ Politoloog Mark N. Hagopian peab ideoloogiat suurte filosoofiliste süsteemide osaks.⁹

T. A. van Dijk on seisukohal, et olenemata täpsest definitsioonist on ideoloogia puhul tegemist mentaalse objektiga. Ideoloogia on ideede kogum. Ükskõik milline idee on mõtlemise tulemus ehk mentaalne konstruktsioon. Lisaks mentaalsusele on ideoloogia üheks põhiliseks omaduseks ka sotsiaalsus. Ideoloogia representeerib inimeste olemust, väärtusi ja üldisi uskumusi ning annab neile ka hinnanguid.¹⁰

M. N. Hagopian defineerib ideoloogia kui filosoofilise süsteemi programmilise ja retoorilise rakenduse. Poliitiline ideoloogia peaks pakkuma inimestele strateegilisi juhtnööre poliitiliseks tegevuseks. Samuti on autori jaoks oluline ideoloogia rahvast ärgitav aspekt.¹¹

Tuginedes eelnevale defineerin ideoloogia kui ideede kogumi, mis on mingi teatava grupi poolt jagatud ja heaks kiidetud ning väljendab selle grupi mentaalseid väärtusi ja sotsiaalseid suhteid.

⁶ Vääri, E. Võõrsõnade leksikon. Tallinn: Valgus, 2000. Lk 403.

⁷ Geertz, C. Ideology As a Cultural System. The Interpretation of Cultures. Basic Books, Inc. New York 1973.

⁸ van Dijk, T. A. Ideoloogia: multidistsiplinaarne käsitus. Tartu, 2005.

⁹ Hagopian, M. N. Režiimid, liikumised, ideoloogiad: võrdlev sissejuhatus poliitikateadusesse. Tallinn, 1993.

¹⁰ van Dijk, T. A. 2005. Lk 30, 66, 89, 47-48.

¹¹ Hagopian, M. N. Režiimid, liikumised, ideoloogiad: võrdlev sissejuhatus poliitikateadusesse. Tallinn, 1993. Lk 127-128, 308.

1.1.2 Ideoloogia omadused

Ideoloogiast või ideoloogilisest kallutusest rääkides kohtab sageli negatiivset vastukaja. Teun A. van Dijk on esile toonud prantsuse filosoofi Antoine Destutt de Tracy mõtte ideede teadusest, mida ta tähistas sõnaga *idéologie*. Ideede teadust kui sellist eraldiseisvana ei tekkinud, kuid A.D. de Tracy 19. sajandi alguspooles sõnastatud ideede teaduse omadusi omistatakse sageli tänini ideoloogiatele. Autori arvates koosneb *idéologie* teistele kuuluvatest vääruskumustest, mis petavad ja varjavad tegelikkust ning on tekkinud kellegi omakasupüüdlikkusest.¹²

Clifford Geertz toob esile 20. sajandi sotsioloogi ja majandusteadlase Werner Starki arutluse ideoloogia teemadel. Ligikaudu sada aastat hiljem nägi W. Stark ideoloogiat üsnagi sarnases valguses. Tema sõnul uurib ideoloogia uurija mõtteviise mis on oma harilikust kursist kõrvale kaldunud. Ideoloogia levitajaid võrdleb ta valetajatega. Valetaja ja ideoloogia levitaja erinevuseks on tema arvates oma tegevuse mõistmine. Valetaja levitab teadlikult ja meelega valeinformatsiooni teades ise ka tõde. Ideoloogia edasikandja teeb seda suuresti tahtmatult ja ise oma mõtete ja tegude iseloomust aru saamata.¹³

Ideoloogia on muutuv. Ideoloogia on uskumuste ja väärtuste kogum, mida omandatakse, muudetakse ja kasutatakse vastavalt grupi vajadustele ja huvidele.¹⁴ Ideoloogia väljendamiseks ja taastootmiseks kasutatakse sageli kirjalikku teksti ja diskursust, mis võib põhineda ideoloogial.¹⁵ Seega on keel ja ideoloogia omavahel väga tihedalt seotud. Keele üheks omaduseks on muutumine ja arenemine, mida mõistsid ka nõukogude ajal tegutsenud keeleteadlased. Keele muutumise põhjusteks võivad olla pöördelised sündmused keele rääkijate ajaloos. Tartu Riikliku Ülikooli lektori Gerda Laugaste arvates olid eesti keelt muutvateks sündmusteks näiteks isamaaline liikumine 1880ndatel, mis mõjutas eelkõige sõnavara ja ka nõukogude korra kehtestamine.¹⁶ G. Laugaste mõtted ilmusid 1967. aastal Nõukogude ideoloogiat toetavas artiklikogumikus. Nõustun autori mõttega, et ajalugu võib mõjutada keele

¹² van Dijk, T. A. 2005. Lk 12.

¹³ Geertz, C. 1973. Lk 196.

¹⁴ van Dijk, T. A. 2005. Lk 162.

¹⁵ van Dijk, T. A. 2005. Lk 238, 6.

¹⁶ Laugaste, G. Õpilaste keelekultuurist. Kodusest kasvatuses. Koostanud I. Unt. Tallinn, Valgus, 1967. Lk 134-135.

arengut. 1880ndatel hoogustus eestikeelse sõnavara kirjapanek, mis kinnistas teatavaid keelenorme. Varasemalt oli ilmunud eesti keele grammatika kohta näiteks Eduard Ahrensi teos "*Grammatik der Ehstnischen Sprache*" kuid suurem keelevara kogumine ja talletamine jäi just ärkamisaega. Nõukogude võimu tulekuga muutus eelkõige asjaajamiskeel. Näiteks ametlikud dokumendid ujutati üle kantseliidiga, asutuste vms nimed muutusid pikaks ja lohisevaks. Samuti suurenes vene keelest üle tulnud laensõnade hulk lähemal kokkupuutel vene keele emakeelena kõnelejatega.

1.2. Ideoloogia Nõukogude Liidus

Ideoloogia oli Nõukogude Liidus olulisel kohal, sellel oli nii teoreetiline kui ka praktiline väärtus. Ideoloogia oli eliidi jaoks omamoodi religioon ja käitumisnormide alus.¹⁷ Näiteks A. Liim toob oma 1967. aasta artiklis välja, et nõukogude ideoloogia järgimine vajab materialistliku maailmavaate omaksvõttu ja usku kommunismi headusesse. Ta lisab, et vajalik on ka leppimatus ideoloogiliste kõrvalkalletega.¹⁸ Autor toob välja nii nõukogude ideoloogia uskumusliku kui ka praktilise poole.

Nõukogude Liidu poliitilist režiimi on nimetatud totalitaarseks.¹⁹ Totalitaarsetes riikides on ideoloogia ülesandeks kontrollida kõiki eluvaldkondi. Lisaks õige ja vale, hea ja halva, keelatu ja lubatu defineerimisele poliitikas teeb ideoloogia totalitaarses režiimis ettekirjutusi ka kunstile, teadusele, inimeste omavahelisele suhtlusele ja isiklikule moraalile. Täielikku ideoloogilist kontrolli pole seni suudetud saavutada, kuid Stalini aegse Venemaa ja Hitleri Saksamaa teadusest ja kunstist on võimalik leida arvukaid näiteid riigijuhtide püüdlustest.²⁰

Nõukogude Liidus valitses kollektivistlik sotsialism, kus kõik põhilised tootmisharud olid natsionaliseeritud ja valitsuse kontrolli all. Seetõttu oli äärmiselt vajalik kõikvõimaliku

¹⁷ Bauer, R. A. Incles, A. Kluckhohn, C. How The Soviet System Works: Cultural, Psychological, and Social Themes. Harvard University Press, Cambridge, 1957. Lk 32.

¹⁸ Liim, A. Ideelis-poliitilisest kasvatuses perekonnas. Kodusest kasvatuses. Koostanud I. Unt. Tallinn, Valgus, 1967. Lk 25.

¹⁹ Nt Mark N. Hagopian.

²⁰ Hagopian, M. N. Režiimid, liikumised, ideoloogiad: võrdlev sissejuhatus poliitikateadusesse. Tallinn, 1993. Lk 162.

majandusliku tegevuse tsentraliseeritud planeerimine.²¹ Ettevõtete, maade jne natsionaliseerimisega muutusid ka töötajad riigi otsesteks alluvateks. Partei jaoks oli väga oluline riigi kiire ja suur majanduslik areng. Majandusliku edu aluseks peeti eliidi poolt tehnika ja teaduse maksimaalset ära kasutamist ja kiiret arengut.²² Samas tõdeti, et edu sõltub ka inimestest, kes kasutavad masinaid ja teevad uusi teadusavastusi. Nõukogude Liidu kollektiivse iseloomu tõttu olid ka inimesed väga oluline ressurss, mille arendamisele pidi tähelepanu pöörama.²³

Ideoloogia võib olla sotsiaalse identiteedi aluseks.²⁴ Nõukogude ideoloogia sisaldas ka moraalnormide kogumit. Oluliste moraalse väärtustena on H. Kurm 1960ndatel välja toonud näiteks aususe, kohusetundlikkuse, abivalmiduse ja sõbralikkuse. Samuti on eelmainitud autor rõhutanud inimsuhete humaansuse ja kultuurset käitumise olulisust.²⁵ Nõukogude ideoloogias olid lisaks moraalinõuetele olemas ka psühholoogilised tunnused, mida inimestele sisendati. Nendeks olid näiteks välismaalaste (eelkõige lääne päritolu inimeste) umbusaldamine, lojaalsus, ettevaatlikkus ja distsiplineeritus.²⁶

Destaliniseerimise käigus muutus ka ideoloogiat edasikandev propaganda, mille üheks suureks väljundiks oli meedia. Meedial oli ka siis oluline roll ideoloogia taastootmisel. Vaatamata ideoloogia väljendamise ja vaidlustamise keerukusele, peetakse seda üheks efektiivseimaks.²⁷ Endiselt esines ajalehtedes ja ajakirjades stalinistlikke sotsialistliku realismi loosungeid. Loosungid näitasid sageli partei võimu ja osalust kultuuri korraldamises ning ülistasid nõukogude patriotism ja selleks ajaks müütiliseks kangelaseks muutunud uut nõukogude inimest.²⁸ Endiselt mõisteti hukka nõukogude võimu eest põgenenud inimesi ja Eesti Vabariigi aega kujutati negatiivselt. Küll aga üritati seda teha osalise tõe avaldamise abil, mitte varemalt levinud ajupesuga.²⁹

²¹ Hagopian, M. N. 1993. Lk 351.

²² Bauer, R. A. Incles, A. Kluckhohn, C. Lk 138.

²³ Bauer, R. A. Incles, A. Kluckhohn, C. Lk 93.

²⁴ van Dijk, T. A. Ideoloogia: multidistsiplinaarne käsitlus. Tartu, 2005. Lk 91.

²⁵ Kurm, H. Mõningaid kultuurse käitumise probleeme. Kodusest kasvatuses. Koostanud I. Unt. Tallinn, Valgus, 1967. Lk 60.

²⁶ Bauer, R. A. Incles, A. Kluckhohn, C. Lk 164-172.

²⁷ van Dijk, T. A. 2005. Lk 221.

²⁸ J. Misiunas, R. J. Taagepera, R. Balti riigid: sõlтеаastad 1940-1990. Tallinn 1997. Lk 164.

²⁹ Zetterberg, S. Eesti ajalugu. Tallinn 2009. Lk 573.

1.3. Propaganda

1.3.1. Propaganda definitsioon

Jaques Ellul on iseloomustanud propagandat kui ideoloogia teenrit. Tema arvates võib propaganda suuta ideoloogiat isegi muuta, kuid peamiselt on propaganda siiski ideoloogia väljund.³⁰ Samuti on ta propaganda samastanud inimeste juhina, kes ei pea alati enda olemasolu näitama.³¹

Philip Taylor on defineerinud propaganda kui tahtliku katse veenda inimest käituma ja mõtlema teatud kindlal viisil.³² P. Taylori definitsioon on väga laia tähendusega. Inimeste veenmine, mille ülesanne on muuta käitumist, on sageli ka näiteks reklaaminduse ja retoorika eesmärgiks. Samuti on erinevate rahvavalgustuslike kampaaniate eesmärgiks olnud inimeste meelsuse ja tegude suunamine. Joseph Goebbels eristas rahva valgustamist propagandast protsesside kulgemise järgi. Tema arvates on esimene passiivne, teine aktiivne protsess.³³

J. Ellul defineerib propaganda grupikeskselt:

„Propaganda on meetodite kogum, mida organiseerunud grupp kasutab psühholoogiliste manipulatsioonide abil psüühiliselt ühendatud ja organisatsiooni koondatud inimestest moodustatud grupi aktiivse või passiivse osaluse tagamiseks.“³⁴

Eeltoodud definitsioon jätab mulje, et propaganda mõjutab vaid oma sihtrühma, mis praktikas ei ole alati realistlik. Samuti ei anna J. Ellul oma definitsioonis hinnangut propaganda

³⁰ Ellul J. Propaganda: The Formation of Men's Attitudes. New York: Vintage, 1973. Lk 196.

³¹ Ellul, J. 1973. Lk 211-212.

³² Taylor, P. Mõtteel: propaganda ajalugu vanaajast tänapäevani. Tänapäev, 2011. Lk 23.

³³ Welch, D. A. Kommunikatsioonimeetodite restruktureerimine Natsi-Saksamaal. Propagandast ja mõjustamisest: uusi ja klassikalisi käsitulusi. Koostanud Garth S. Jowett, Victoria O'Donnell. Tänapäev, 2011. Lk 177.

³⁴ Ellul, J. Propaganda tunnused. Propagandast ja mõjustamisest: uusi ja klassikalisi käsitulusi. Koostanud Garth S. Jowett, Victoria O'Donnell. Tänapäev, 2011. Lk 58.

loomusele. Autor tõdeb, et propaganda võib olla erineva iseloomuga ja omada erinevaid eesmärke.

Eristatavad on näiteks avalik ja salajane propaganda. Esimene tunnistab avalikult oma olemasolu, teine hoiab seda salajas ja üritab tegutseda võimalikult märkamatuks.³⁵ Samuti on iseloomult erinevad ka vertikaalne propaganda, mis vajab toimimiseks suurt hulka massiteavet ja horisontaalne propaganda, mille eelduseks on arvukad organiseerunud inimesed.³⁶

Mõjustamisel võib olla väga erinevaid eesmärke. Enne intensiivse või aktiivse propaganda vallandamist võib toimuda inimgrupi ettevalmistust nn eelpropagandaga. Eelpropaganda ülesandeks on vastu võtvat gruppi ette valmistada ideede vastu võtmiseks. J. Elluli arvates peab see olema pidev protsess, mis loob kollektiivseid tinglikke reflekse. Autor toob esile ka sotsioloogilise, agiteeriva ja intrigeeriva propaganda. Sotsioloogilise propaganda ülesandeks on ideoloogiale toetajate leidmine, mille täitmiseks kasutatakse sotsiaalset konteksti. Agiteerivat propagandat kasutatakse enamasti vana olukorra kardinaalseks muutmiseks või mässu õhutamiseks. Agitatsioon peab äratama üleüldist tähelepanu. Agitatsiooni propaganda läheb pärast oma ülesande täitmist üle integreerivaks propagandaks. Integreeriv propaganda on suunatud ühtsuse ja ühetaolisuse tekitamisele.³⁷

Nõukogude Liidus oli rahva ümberkasvatamine probleemküsimuseks liidu loomise algusest peale. Uut sotsialistlikku inimtüüpi üritati luua haridus- ja propagandaprogrammide abiga.³⁸ Rahva harimine on olnud olulisel kohal propagandasüsteemides alates Napoleonist.³⁹

Nõukogude Liidu esimene juht Vladimir Iljitš Lenin kasutas oma eksiilis veedetuid aastaid propagandatehnikate ja –põhimõtete õppimiseks. Venemaal oli 20. sajandi alguse suureks probleemiks rahva kirjaoskamatus. Seetõttu oli kirjalikult uute ideede juurutamine raskendatud. Lenin leidis lahenduseks ikooniplakatid.⁴⁰

³⁵ Ellul, J. 1973. Lk 16.

³⁶ Ellul, J. 2011. Lk 72.

³⁷ Ellul, J.. 1973. Lk 31, 60-66.

³⁸ Bauer, A. Incles, A. Kluckhohn, C. Lk 134.

³⁹ Ellul, J. 2011. Lk 27.

⁴⁰ Taylor, P. 2011. Lk 223.

P. Taylor on korduvalt rõhutanud Lenini suurt sümpaatiat filmikunsti vastu.⁴¹ Lenini arvates olid filmid parimad propaganda edasikandjad. Filmide tootmine vastset loodud Nõukogude Liidus oli aga problemaatiline, kuna revolutsiooni tõttu olid paljud kohalikud tipptegijad maalt lahkunud. Sellele vaatamata hakati tootma uusi kinoteoseid ja hakati neid aktiivselt levitama. Eriti suur mõju oli filmidel maakohtades, kus vähese kirjaoskuse tõttu ajalehti väga palju ei loetud. Kino viimine väikestesse asulatesse demonstreeris uue võimu hoolivust maarahva suhtes.⁴² Lenin hindas informatsiooni edastamiseks kõrgelt ka raadiot mida ta võrdles ajalehega, millel pole paberit ega piire.⁴³ 1930ndate aastate lõpupooleks oli propaganda muutunud osaks Nõukogude Liidu elaniku igapäevasest elust.⁴⁴

Stalin rajas oma propagandasüsteemi suures osas Pavlovi refleksi teooriale.⁴⁵ Ivan Petrovitš Pavlov oli vene füüsik, psühholoog ja füsioloog, kelle kurikuulsad katsed koertega ei vaja ilmselt lähemat kirjeldamist. Antud kontekstis on oluline vaid tema katsete tulemus, ehk tingitud refleksi kujunemise skeem. Tingitud refleksi kujunemiseks on tarvis ärritajaid ja nende korduvat esinemist samal ajal. Vastasel juhul seoseid ei teki või nad jäävad nõrgaks. Efektiivsuse saavutamiseks peab tingitud ärritaja esinema samal ajal või veidi varem kui tingimatu ehk kinnitav ärritaja. Ärrituste aste peaks olema ühetaoline ja järjepidev, nende tugevus mõjutab seoste kujunemist. Uue refleksi tekkimist mõjutavad loomulikult ka eelnevad seosed, mis võivad protsessi nii kiirendada kui ka aeglustada.⁴⁶ J. Ellul väidab, et propaganda on tehnika, mis põhineb teadusel.⁴⁷ Stalini propaganda põhimõtete tuginemine Pavlovi teooriale on selle hea näide.

Alates Teise maailmasõja lõpust kuni 1980ndate aastate lõpupoole uutmispoliitikani oli Nõukogude Liit üsna läbilaskmatu infokeskkond.⁴⁸ Informatsiooni varjamine ja tsenseerimine lääneriikides toimuva kohta andis palju ruumi massilisele propagandale. Meelsuse

⁴¹ Taylor, P. Mõtterelv: propaganda ajalugu vanaajast tänapäevani. Tänapäev, 2011. Lk 236; Philip Taylor. Bolševistlik revolutsioon ja ideoloogiate sõda (1917-1939). Propagandast ja mõjustamisest: uusi ja klassikalisi käsitlusi. Koostanud Garth S. Jowett, Victoria O'Donnell. Tänapäev, 2011. Lk 168.

⁴² Taylor, P. Bolševistlik revolutsioon ja ideoloogiate sõda (1917-1939). Propagandast ja mõjustamisest: uusi ja klassikalisi käsitlusi. Koostanud Garth S. Jowett, Victoria O'Donnell. Tänapäev, 2011. Lk 169.

⁴³ Taylor, P. 2011. Lk 240.

⁴⁴ Taylor, P. 2011. Lk 242.

⁴⁵ Ellul, J. 1973. Lk 5; Ellul, J., 2011. Lk 19.

⁴⁶ Bachmann, T. Maruste, R. Psühholoogia alused. Tea Kirjastus 2011. Lk 65-66.

⁴⁷ Ellul, J. 1973. Lk 3.

⁴⁸ Taylor, P. 2011. Lk 293.

mõjutamiseks kasutati ära vaenlaste enesekriitikat, mille avaldamine oli Nõukogude Liidu propaganda üks tippsaavutusi.⁴⁹

1950ndatest aastatest oli propaganda põhisuunitluseks ratsionaalsus. Ratsionaalne propaganda pidi põhinema faktidel, statistikal ja majandusel. Olulisteks teemadeks olid läbivalt teaduse progress ja nõukogude majanduse edu.⁵⁰ Nõukogude Liidu kulutusi propagandale aastaks 1960 on hinnatud 6 miljardi dollari suuruseks.⁵¹ Reaalsusest eemaldumist, mida Hitleri Saksamaa propagandas ja meelelahutuses võis kohata sageli, oli nõukogude propagandas vähe.⁵² Samuti tegi Stalin vahet natsidel ja saksa rahval.⁵³ Seega esimesed sammud ratsionaalse propaganda rakendamiseks tehti juba Teise maailmasõja ajal.

1.3.2. Propaganda NSV Liidu ajakirjanduses

Massimeedia NSV Liidus oli liiduriikide läbilõikes väga sarnane. Ajalehed ja ajakirjad ilmusid küll kohalikes keeltes ning artiklite autorid olid erinevad, kuid üldine sisu oli ühelaadne. Kõikides liiduriikides pidi ilmuma samasugune kogum ajakirjandust.⁵⁴ Nõukogude võimud võisid peatada väljaande ilmumise, kui tsensor täheldas nende sisus midagi režiimile sobimatut. Lisaks uute teoste ilmumise takistamise vaatasid tsensorid üle ka varem ilmunud kirjandust ning sobimatu korral likvideerisid viimased poodidest, lugemissaalidest ja raamatukogudest.⁵⁵

Ajakirjanduses levis nn rahvalikkuse printsiip, mille alla kuulus lugejate kaasamine meedia töösse. Paljudes väljaannetes oli olemas eraldi rubriigid lugejate kirjadele. Tehti ka tänavareportaaze ja lugejatekonverentse.⁵⁶ Puuduliku kirjaoskusega inimesi kaasati ajalehtede

⁴⁹ Ellul, J. 2011. Lk 26.

⁵⁰ Ellul, J. Lk 73.

⁵¹ Kreegipuu, T. Ajakirjandus Nõukogude Eestis külma sõja võitlusvahendina. // Nõukogude Eesti külma sõja ajal. Koostanud Tõnu Tannberg. Tartu 2015. Lk 164.

⁵² Taylor, P. 2011. Lk 274.

⁵³ Taylor, P. 2011. Lk 273.

⁵⁴ Kreegipuu, T. 2015. Lk 181.

⁵⁵ Fischerova, J. Ideological Pressure and Censorship: Czech Literature, 1948-57. // War of Words: Culture and the Mass Media in the Making of the Cold War in Europe. Edited by Judith Devlin and Christoph Henrik Müller. Ireland, 2013. Lk 53.

⁵⁶ Kreegipuu, T. 2015. Lk 182.

ja ajakirjade lugemisse pilkupüüdvate piltide ja plakatitega, mis aitasid kirjas olevat teksti mõista.⁵⁷

Ajakirjandus võib kohati asendada juhte. Meedia abil on võimalik levitada ideid ja lööklauseid, mis jäävad lugejatele meelde ja hiljem mõjutavad nende käitumist.⁵⁸ Ideoloogiliseks kasvatamiseks loodi sageli tüüpkujusid, kes rõhusid lugejate (või vaatajate) empaatiavõimele.⁵⁹ Loodud tüüpkuju edasine ekspluateerimine tekitab lugejates kõrgendatud emotsioone, mis on pigem negatiivsed. Negatiivsed tunded jäävad üldjuhul tugevamalt inimestele meelde, sest nad on eluliselt tähtsamad.⁶⁰ Kõrgendatud emotsionaalsuse tõttu võib kergesti teha vigu järeldustes ja hinnangutes, samuti on olukorra tõlgendused pealiskaudsemad.⁶¹ Inimeste veenmine õnnestub sageli paremini, kui mõjustatava tähelepanu on häiritud,⁶² seega mõjub ka propaganda tugevamalt.⁶³

Riigi poolt soositud meedia pidi rahvast veenma sotsialismi kasulikkuses ja vajalikkuses ning ka harima sotsialistlikel teemadel.⁶⁴ Ka ajakirjanduses, nagu teistes kunstivormides, viljeleti sotsialistliku realismi, mille suurimaks ülesandeks oli uut tüüpi inimese loomine. Nn sotsialistliku inimese omadusteks pidid olema kõrgendatud moraal, pühendumine tootmisele ja halastamatus vaenlaste vastu.⁶⁵ Lisaks pidi nn sotsialistlik inimene olema distsiplineeritud, vähenõudlik, motiveeritud ja kontrollima oma emotsioone.⁶⁶

⁵⁷ Taylor, P. Bolševistlik revolutsioon ja ideoloogiate sõda (1917-1939). Propagandast ja mõjustamisest: uusi ja klassikalisi käsitulusi. Koostanud Garth S. Jowett, Victoria O'Donnell. Tänapäev, 2011. Lk 165.

⁵⁸ le Bon, G. Hulkade Psühholoogia. Tallinn 1991. Lk 63.

⁵⁹ Vseviov, D. Belobrovitseva, I. Danilevskij, A. Vaenlase kujud: Eesti kuvand nõukogude karikatuuris 1920.-1940. Tallinn. Lk 88.

⁶⁰ Bachmann, T. Maruste R Psühholoogia alused. Tea Kirjastus 2011. Lk 268.

⁶¹ Bachmann, T. Maruste R Psühholoogia alused. Tea Kirjastus 2011. Lk 270.

⁶² Bachmann, T. Maruste R. Psühholoogia alused. Tea Kirjastus 2011. Lk 363.

⁶³ Taylor, P. Bolševistlik revolutsioon ja ideoloogiate sõda (1917-1939). Propagandast ja mõjustamisest: uusi ja klassikalisi käsitulusi. Koostanud Garth S. Jowett, Victoria O'Donnell. Tänapäev, 2011. Lk 165.

⁶⁴ Fischerova. J 2013. Lk 54.

⁶⁵ Balazs, I-J. Creating the 'New Man': Propaganda and its Alternatives in Hungarian Literature from Romania, 1948-65. // War of Words: Culture and the Mass Media in the Making of the Cold War in Europe. Edited by Judith Devlin and Christoph Henrik Müller. Ireland, 2013. Lk 183.

⁶⁶ A. Bauer, R. A. Incles, A. Kluckhohn C. How The Soviet System Works: Cultural, Psychological, and Social Themes. Harvard University Press, Cambridge, 1957. Lk 138.

2. Tähekesse analüüs

2.1 Politiseeritud teemad Tähekeses

Aastatel 1959-1963 toimus muutus lastekirjanduses. Senini traditsiooniks olnud üheplaanelised head ja paha selgelt eristavate mudilaslugude kõrvale ilmusid psühholoogiliselt keerulisemad lood.⁶⁷ Arvatakse, et juba 4-5 eluaastal hakkavad lapsed huvi tundma ühiskondlike väärtuste ja sotsiaalsete traditsioonide vastu, millega nad mängides kokku puutuvad.⁶⁸

Kommunistlik partei uskus, et lastest on võimalik kasvatada parteile ustavaid teenreid vaatamata nende vanematele minevikule. Usuti, et lastesse on võimalik istutada revolutsioonilisi ideid ja trennida neid uue sotsialistliku maailma ülesehitajateks. Juba revolutsiooni ajal oli laste mõjutamine oluliseks küsimuseks.⁶⁹

1967. aastal ilmunud laste kasvatamise raamatus rõhutatakse, et lapsi ei kasvata vanemad üksinda. Lisaks kodusele kasvatusel ja koolile saavad lapsed teadmisi vaba aja organisatsioonidest, kunstist, kirjandusest, meediast ja kõigest muust, millega lapsed kokku puutuvad.⁷⁰ Laste poliitilise kasvatuse eesmärgiks oli luua uus inimtüüp, kes on lahti lasknud vanadest traditsioonidest ja pühendunud kommunismi ülesehitamisele ning selle lõpuni viimisele.⁷¹

2.1.1 Nõukogude Liidu juhid

Tähekesse ajakirja veergudel ei ole kajastatud Eesti NSV juhte. Seda võib seletada Nõukogude Liidus kehtinud ajakirjandusliku printsiibiga, mille tõttu olid väljaanded laias laastus üleliiduliselt ühetaolised.⁷² Samuti võis põhjuseks olla ajakirja meelelahutuslik iseloom ning lugejaskonna noorus. Vaatamata Eesti NSV partei juhtide mainimata jätmisele ilmus Tähekeses mitmeid lugusid üleliidulistest juhtidest.

⁶⁷Müürsepp, M. Lapse tähendus Eesti kultuuris 20. sajandil: kasvatusedus ja lastekirjandus. Tallinn: OÜ Vali Press, 2005. Lk 71.

⁶⁸ Butterworth, G. Harris, M. Arengupsühholoogia alused. Tartu, 2002. Lk 199.

⁶⁹ Kirschenbaum, L. A. Small Comrades: Revolutionizing Childhood in Soviet Russia 1917-1932. New York 2001. Lk 86.

⁷⁰ Unt, I. Koduse kasvatuse alustest. Kodusest kasvatusel. Koostanud I. Unt. Tallinn, Valgus, 1967. Lk 5.

⁷¹ Liim, A. Ideelis-poliitilisest kasvatusel perekonnas. Kodusest kasvatusel. Koostanud I. Unt. Tallinn, Valgus, 1967. Lk 25.

⁷² Pikemalt lahti seletatud peatükis „Propaganda NSV Liidu ajakirjanduses“

Ajavahemikus 1960-1991 oli Nõukogude Liidul kokku viis juhti. 4 aastat enne Tähekeste ilmumise algust oli NSV Liidu juhiks saanud Nikita Hruštšov. Pärast teda, aastatel 1964-1982 oli võimul Leonid Brežnev. Talle omakorda järgnesid Juri Andropov (1982-1984) ja Konstantin Tšernenko (1984-1985). Pärast K. Tšernenkot sai liidu juhiks Mihhail Gorbatšov, kelle võim lõppes 1991. aastal.

Nikita Hruštšovi mainiti Tähekeste ajakirjas tema valitusajal ühel korral. Tema nimi toodi välja 1963. aasta augustikuu numbris prantsuse laste kirjade ja joonistuste juures oleval selgitavas tekstis. N. Hruštšovi on kirjeldatud kui rahusaadikut ja kõigi laste sõpra.⁷³ Kaudselt võis lugeja seostada ajakirjas ilmunut Hruštšoviga veebruaris 1964. Selle numbri kaanel on tekst:

"Sa, mees, ei teagi? Väljas on sula!" hõikas Ahto koolist tulles. "Mina tulen ka välja!" kargas Rein kohe püsti. "Ära tule, täna tuleb sõda!"

Kaanepildil oli Raimo Männise loo „Lumesõda“ algus. Lugu ise räägib poistest, kes veidi soojemat talveilma kasutavad ära lumesõja mängimiseks.⁷⁴ Kaanel kasutatud sõnastus ei püüaks tõenäoliselt looga koos olles oluliselt tähelepanu. Pikemate tekstide, kui vaid lühikesed, avaldamine Tähekeste kaanepildidel ei ole sage. Seega tekib vaatamata A. Saldre lumesõda kujutatavale illustratsioonile mulje, et laused on paigutatud kaanele täiskasvanutele leidmiseks.

Leonid Brežnevi nime võib leida Tähekeste ajakirjast samuti vaid ühel korral. See toimus pärast tema surma, veebruaris 1983. Aare Kreilise artiklis on juttu L. Brežnevi mälestusjutustusest „Väike maa“ ning samanimelisest memoriaalist.⁷⁵ „Väike maa“ on tagasivaatavalt kirjutatud jutustus Teise Maailmasõja ajast. L. Brežnev oli rindel enda sõnade järgi kokku 1418 päeva. Sõja ajal ta päevikut ei pidanud. Brežnevi sõnul juhtus tema jaoks neil päevil palju unustamatut.⁷⁶ A. Kreilise artikkel sisaldab katkendeid mälestusjutustusest. Katkendid keskenduvad rindel olnud meeste vaprusel. Räägitakse ka hukkunutest, lõputuna tunduvast lahingute jadast ja sellest, et sõjakangelasi ei tohi unustada.

⁷³ Täheke 8/1960. Lk 16.

⁷⁴ Täheke 2/1964. Lk 5.

⁷⁵ Täheke 2/1983. Lk 3.

⁷⁶ Brežnev, L. Väike maa. Mälestused. Tallinn: Eesti Raamat, 1984. Lk 48.

NSV Liitu lühemat aega juhtinud J. Andropov ja K. Tšernenko on jäänud Tähekeste ajakirjas puutumata. Samuti ei ole nimeliselt mainitud liidu viimast juhti M. Gorbatšovi. Viimase poliitikat kumab läbi eluolust rääkivates lugudes. Tähekeste ajakirja veergudelt ei saanud kaasaegsed lugejad Nõukogude Liitu parasjagu juhtivate meeste kohta eriti palju informatsiooni. Napid infokillud, mis ilmusid 32 aasta jooksul kokku kahes loos ei andnud lugejale teadmisi NSV Liidu juhtidest.⁷⁷

2.1.2 V. I. Lenin

Erinevalt ajakirja ilmumise ajal Nõukogude Liidu juhtidest võib Tähekeste ajakirjadest leida arvukalt lugusid NSV Liidu esimesest juhust V. I. Leninist. Kokku ilmus vaadeldaval perioodil Leninist rääkivaid lugusid 95. Enamasti ilmusid need tema sünniaastapäeva markeerimiseks aprillikuistes ajakirja numbrites. Leninit puudutati ka seoses teiste ajakirjas esinevate teemadega. Sageli mainiti teda Oktoobrirevolutsioonist ja pioneeride organisatsioonidest rääkivates lugudes. Antud alapeatükis on uurimise all lood ja suuremahulised illustratsioonid, mille peateemaks on Lenin.

Ajaliselt muutus Lenini lugude arvukus kümnendite kaupa langevas joones. 1960ndatel ilmus kokku 63 lugu, sellest järgneval kümnendil 28 ja aastatel 1980-1991 vaid 4. Ajakirja ilmumise esimese kümnendi Lenini lugude rohkust mõjutab 1969. aastal alanud partei esimese liidri sünniaastapäeva tähistamine. Kuni aastani 1981 ilmus igas Tähekeste aprillikuu numbris vähemalt üks lugu Leninist lugejatele meelde tuletamiseks ja tähistamiseks suure juhi sünniaastapäeva.

Leninist rääkivate lugude ja artiklite iseloom ja temaatika on laiahaardeline. Läbivateks motiivideks on Lenini kui suur juht ja õpetaja, laste ja kõigi teiste inimeste sõber. Näiteks 1969. aasta aprillinumbri meisterdamiseosas on lastel võimalik teha endale Lenini pildiraamatuke. Piltidel kujutatud ja nende all olevad lühidid selgitused loovad Leninist mustereeskuju, kes oli töökas, inimesi armastav ja andekas.⁷⁸ 1971. aasta aprillis on seevastu tutvustatud lugejatele

⁷⁷ Kui mitte arvestada eelnevalt mainitud „Lumesõja“ lugu.

⁷⁸ Täheke 4/1969. Lk 13-14.

Vladimir Iljitš Lenini Keskmuseumit Moskvast.⁷⁹ Lenini töökust ja suuri teeneid Oktoobrirevolutsiooni päevilt kujutab näiteks Pavlo Makrušenko jutustus „Lõkke ääres“.⁸⁰

N. Hruštšovi valitsemisajal ilmus Tähekeses Lenini kohta 23 lugu. N. Hruštšov ise toob oma mälestustes välja Lenini teeneid Oktoobrirevolutsiooni juhtimisel. Ta ülistab Lenini oskust juhtida rahvast oma mõistusega ning aru saada lihtsate kirjaoskamatute talupoegade ja tööliste ootusest temale ja riigile. Revolutsiooni võidu kontrrevolutsiooniliste vägede üle, kellel oli N. Hruštšovi väitel suurem sõjaline eelis, põhjendab autor Lenini oskusele mõista rahvast ja seega panna masse endale järgnema.⁸¹

L. Brežnevi võimuloleku ajal ilmus Tähekeses ajakirjades kokku 71 lugu. Sarnaselt mehe eelkäijale parteijuhina, hindas ka L. Brežnev V. I. Leninit kõrgelt. Oma mälestuste kogumiku eessõnas toob autor välja uhkustunde, mis valdab teda, et tal on au teenida niivõrd kuulsusrikka mehe poolt loodud parteid. Samuti toob ta välja teda valdava õnnetunde, et ta on alati olnud ustav kommunistlikule parteile ja Lenini õpetusele.⁸²

Tinglikult võib väita, et L. Brežnevi võimuloleku ajaga lõppesid Tähekeses ajakirjas ka Leninist kõnelevad lood. J. Andropovi ja K. Tšernenko liidu juhtimise ajal ei ilmunud ajakirjas Leninist lugusid.

M. Gorbatšovi võimuloleku perioodil tuli Nõukogude Liidu esimesest juhust juttu ühel korral laste kirjade rubriigis.⁸³ Kommunistliku partei loojast rääkivate lugude katkemist ei saa põhjendada võimul oleva riigipea vastumeelsusega Lenini vastu. Perestroika ligikaudu kolm aastat kestnud algusjärgus oli M. Gorbatšovi peamiseks eeskujuks justnimelt V. I. Lenin. Ka edaspidi oli mees mõjutatud Lenini õpetusest oma tegevuse eesmärkides ja nende saavutamise meetodites, mis siis, et tema tegelik käitumine läks kohati õpetusega vastuollu.⁸⁴ Samuti ülistas M. Gorbatšov 1986. aasta alguses toimunud kommunistliku partei XXVII kongressil riigi

⁷⁹ Täheke 4/1971. Lk 2-3.

⁸⁰ Täheke 11/1963. Lk 2-3.

⁸¹ Hruštšov, N. Mälestused. 1. osa. Pärnu: Perona, 1993. Lk 231.

⁸² Brežnev, L. Mälestused. Tallinn: Eesti Raamat, 1984. Lk 6.

⁸³ Täheke 4/1985. Lk 12.

⁸⁴ Gratšov, A. Gorbatšov. Tallinn: Olion, 2004. Lk 103.

leninlikku rahvuspoliitikat, mille teeneks ta pidas rahvaste rõhumise ja ebavõrdsuse kadumist Nõukogude Liidus.⁸⁵

Lugude ilmumise katkemist saab vaatamata M. Gorbatšovi suurele austusele Lenini vastu seostada tema poliitikaga. Ajakirjanik Enno Tammeri mälestuste järgi tõi M. Gorbatšovi avalikustamispoliitika suured muutused üleliidulisse ajakirjandusse. Ilmuma hakkasid kirjutised, mis varem oleksid ilmselt keelatud kirjanduse nimekirja sattunud. Tsensuritele töötamiseks mõeldud reeglistikud hakkasid muutuma leebemaks ja ka kaduma.⁸⁶ Seega ei hoitud enam ajakirjade sisul nii suurt kontrolli ja ilmuda said ka ajakirja aprillikuised numbrid, kus ei olnud kaanoniks muutunud Lenini sünnipäeva tähistamist.

Leninist rääkivate lugude žanriline ja temaatiline mitmekesisus ning arvukus näitavad tema positsiooni Nõukogude Liidus. Liidu rajajast legendide rääkimine lastele oli olulisem, kui kaasaegsete juhtide tutvustamine ja nende tegemistega kurssi viimine.

2.1.3 Võõrad maad ja rahvad

Tähekeste ajakirjadest võib leida informatsiooni teiste liidumaade ja ka ülejäänud maailma riikide kohta. Sageli avaldati ajakirjas tõlkekirjandust. Samuti avaldati ka artikleid, reisikirju ja muid lugusid, mille keskmes olid inimesed väljastpoolt Eesti NSV-d. Peaaegu igast Tähekeste numbrist võib leida infot Eesti NSV-st väljaspool olevast.

Antud töö kontekstis pakuvad huvi kallutatud ja propagandat sisaldavad tekstid võõrastest maadest ja rahvastest. Nõukogude Liidu välistest maadest rääkivates ideoloogiliselt kallutatud lugudes joonistusid välja kaks propagandistlikku teemat –kolonialism ja kapitalism. Seetõttu on antud alapeatükk liigitatud poliitika alla.

Üheks välisriigiks, kes sai Tähekeste ajakirjas ulatuslikumat propagandistlikku kajastamist oli Kuuba. Kuuba oli Nõukogude Liidu sõprusriik. Nõukogude Liit abistas rahaliselt oma satelliitriike ja potentsiaalseid liitlasi. Üheks suurimaks toetuse saajaks on peetud Kuubat. NSV

⁸⁵ Zetterberg, S. Eesti ajalugu. Tallinn 2009. Lk 579.

⁸⁶ Tammer, E. Kuidas avaldasin riigisaladuse rasvases kirjas. Punatsensuur: mälestustes, tegelikkuses, reeglites. Koostanud Enno Tammer. Tallinn: Tammeraamat, 2014. Lk 21.

Liidu poolt Kuubale suunatud rahasummasid on hinnatud isegi üle 154 miljardi dollari.⁸⁷ Kokku ilmus saareriigi kohta 9 lugu – 6 tükki neist ajavahemikul ajakirja ilmumisest 1964. aasta veebruarini. 1978. aastal mainiti Kuubat veelkord, XI noorsoo- ja üliõpilasfestivali raames, mis seal toimus. Lood on kirjutatud kommunistliku partei seost korraldamises eitamata, kuid põhirõhk on noortefestivalil.⁸⁸

Kolonialismi halbu külgi tõid esile 25 lugu. 1960ndatel ilmus sellel teemal 21 lugu, neist 14 Hrustšovi ajal. Brežnevi ajal ilmus kokku 11 tükki. Kolooniaste raskusi kujutavate lugude ilmumine lõppes 1971. aastal. Teema esinemist saab viia korrelatsiooni koloniaalajastu lõpuga. Aafrika jt riikide iseseisvumispüüdlused ning edulood jõudsid ka Tähekesse ajakirja. Kolooniaste vabanemise suure buumi lõpuga kaotas teema aktuaalsuse ja teemat enam ajakirjas ei puudutatud.

Prantsuse kolonistid on olulisel kohal loos, mis räägib Alžeerias. 1961. aastal ilmus ajakirjas lugu pealkirjaga „Džamila“, mis räägib Alžeeria tüdrukust.⁸⁹ Lugu mustab kapitalismi prantslastest kolonistide näitel. Kohalike elanike vaesust on põhjendatud prantslaste ahnuse, omakasupüüdlikkuse ja südametusega. Loos on mainitud ka Alžeeria vabadussõda, mis oli ajakirja ilmumise ajal lõppemas. Mais 1961 alanud rahuläbirääkimised lõppesid alles järgmise aasta mais ning iseseisvusreferendum toimus 1962. aasta juunis.⁹⁰

Kapitalismist rääkis samuti 25 lugu. Kapitalismi teemaliste tekstide ilmumine on ajakirja numbrite vahel ajaliselt ühtlasem. 1970ndatel ilmus lugusid 4, mida on vähem kui eelneval ja järgneval kümnendil. 1980ndatel toimus muudatus lugude meeleolus. Kui varemalt olid lood kapitalismi halvustavad, siis Nõukogude Liidu viimasel kümnendil olid tekstid ideoloogiliselt neutraalsed ning esines ka positiivseid noote.

Kapitalistliku maa julmust ja NSV Liidu sõbralikkust demonstreerib Juri Jakovlevi „Lidia Virgoletto“.⁹¹ Lidia on Itaalia tüdruk, kelle näos on lapsepõlves juhtunud õnnetuse tõttu hirmsad põletusarmid. Neiu kirjutas NSV Liidu pioneeridele, et viimased aitaksid tal

⁸⁷ Bunitš, I. Partei Kuld: ajalooline kroonika. Tallin: Printest, 1995. Lk 193-194.

⁸⁸ Täheke 7/1978. Lk 2-4.

⁸⁹ Täheke 7/1961. Lk 10.

⁹⁰ Algeria. Encyclopaedia Britannica. <https://www.britannica.com/place/Algeria/Cultural-life#toc220551>. 16.05.2018.

⁹¹ Täheke 11/1963. Lk 4.

iluoperatsiooniks raha koguda. Kuigi Lidia ei tundnud liidumaadest mitte kedagi isiklikult, valis nõukogude noored enda abistamiseks, sest oli kuulnud „nõukogude laste osavõtlikest südametest“. Pioneerid läksid tüdruku üleskutsega kaasa, kogusid vanarauda ning saatsid saadud raha Itaaliasse. Tänu sellele sai Lidia käia ära operatsioonil ning armid tema näost kadusid.

Kapitalistlike riikide, kes samaaegselt olid olnud ka koloniaalvalitsejad, kujutamine muutub 1980ndatel Täheke ajakirjades. Näiteks Ameerika Ühendriikidest hakkas ilmuma ka positiivselt meelestatud lugusid. 1987. aastal ilmus lugu Moskva päritolu tüdrukust, kes käis USA-s sealsete lastega ja isegi presidendiga kohtumas eesmärgiga levitada rahuõnumit.⁹² Järgmisel aastal ilmus RAM-i poistekoori reisikiri Ühendriikides esinemas käimisest. Ameeriklasi on kirjeldatud kui sooje ja armastusväärseid inimesi.⁹³ Need kaks lugu on head näited külma sõja lõppsirge tõttu muutunud teemade käsitlest.

Välisriikidest ja teistest rahvastest ilmus Täheke ajakirjas propagandistlikke lugusid vastavalt teemade aktuaalsusele. Teema kajastamise sõltumine reaalspoliitilisest olukorrast on jälgitav. Kolooniast kõnelevad tekstid lõpevad suure kolooniast vabanemise lainega. Kapitalismist pajatavate lugude iseloom muutub ajas. Külma sõja vastuseisu lõpetamispuudlused jõuavad ka Täheke kaante vahele.

2.1.4 Sõja ja rahu temaatika

Vägivaldseid teemasid ei kiideta lastele mõeldud meelelahutuses heaks. Tänapäeva meediat süüdistatakse sageli noortele mitesobivate vaatepiltide näitamises ja vägivaldale jm ebasobivale käitumisele õhutamises. Sageli võib kohata ajalooõpikutes veriste sündmuste kohta emotsioonitut, vaid arvudele keskendunud tekste, et nende mõju noortele oleks neutraalsem või väiksem. Täheke ajakiri nõukogude ajal niivõrd kammitsetud ei olnud. Nn Suurest Isamaasõjast kõneldi emotsionaalselt. Vastukaaluks räägiti palju ka rahust – selle vajalikkusest ja headusest.

⁹² Täheke 5/1987. Lk 2.

⁹³ Täheke 10/1988. Lk 11.

L. Brežnev toob oma mälestustes välja, et Nõukogude Liidule ei olnud tegelikult sõda tarvis. Kuid vaatamata sellele mindi võitlusesse ühtse suure rahvana.⁹⁴ L. Brežnevi arvates näitas Teise Maailmasõja võitmine kommunistlike ideede kõikvõimsust ja sotsialistliku kodumaa ülevust. Samas toob ta ka välja rahu vajalikkuse kõigi ausate inimeste, eriti nõukogude leeri kuuluvate jaoks.⁹⁵

Militaar-teemalisi lugusid ilmus Täheke ajakirjas kokku 26.⁹⁶ Lood jaotusid ajas üsna ühtlaselt. Teemaaliselt oli 1960ndatel populaarseimaks Teise maailmasõja sündmused, 1970ndatel sõjatehnika ja 1980ndatel rahupüüdlused. Teisel maailmasõjal on suur osa ka lugude grupil, mis räägib nõukogude lapskangelastest. Tähekeses ilmus 26 lugu lastest, kes olid saatnud korda kangelastegusid, mis nõudsid suuremat julgust, kui vahel isegi täiskasvanutel olemas on.

Teine Maailmasõja sündmused leiavad kajastamist ajakirjas Täheke läbi lugude, mis räägivad lahingutegevusest. Tekstides on peategelasteks partisanide ridadesse kuulunud pioneerid või kommunistlikud noored. Nende vastasteks on sakslased, keda lugudes on nimetatud fašistideks või hitlerlasteks. Lugude sündmustik on üles ehitatud noorte partisanide kangelastegudele.

"See juhtus näärde ajal" on pioneer-jutupauniku Milvi räägitud lugu, mis on esimene omataoline Täheke ajakirjades.⁹⁷ Jutustus räägib Peno küla poisist Volodja Pavlovist, kes sai 1941. aasta näärde ajal kangelaseks. Sama aasta suvel, kui "fašistid tungisid meie kodumaale" liitus Volodja partisanidega ning lõi kaasa nende kõigis tegevustes. Näärde ajal saadeti ta luurele külasse, mis oli sakslaste käes. Ta läks koos kommunistliku noore Ziinaga. Nad oleksid napilt vahele jäänud. Kuulipilduja pesast möödudes kallas Volodja Ziinale lund krae vahele ja ajas saksa sõdurid naerma. Tagasiteel jäid nad varitsussalgale vahele ja Volodja lasti maha.

Laste seas kasvatati kodumaa-armastust ajaloo abil. Sangarlikkuse näideteks toodi eriti välja noorte ja laste kangelastegusid kodumaa kaitsel Teises maailmasõjas. Propagandistide poolt

⁹⁴ Brežnev, L. Väike maa. Mälestused. Tallinn: Eesti Raamat, 1984. Lk 53.

⁹⁵ Brežnev, L. Väike maa. Mälestused. Tallinn: Eesti Raamat, 1984. Lk 90.

⁹⁶ Lisaks tekstidele on arvestatud ka meisterdamise osas esinenud tanke, rakette jm.

⁹⁷ Täheke 12/1960. Lk 7.

üritati luua realselt elanud inimeste põhjal surematuid kangelasi, kuid sageli kadus müüdi loome käigus side tegelikkusega.⁹⁸

Teise maailmasõja sündmusi on Tähekeste kaante vahel jutustatud ka võõrastest maadest rääkivates lugudes. Näiteks "Juso ja Josiko" on lugu kaksikõest ja -vennast, kes elavad Jaapani saartel.⁹⁹ Loos on räägitud taifuunidest ja maaväriinastest, mis jaapanlaste elu raskendavad. Laste isa viib nad korra aastas Hirošima linna. Seal käivad nad tuumapommi ohvrite mälestusmärgi juures. Mälestusmärgi tutvustus demonstreerib USA ja aatomipommide vastasust:

"1945.a proovisid Ameerika rahamehed Jaapani linnade Hirošima ja Nagasaki elanike kallal surmamasina – aatomipommi võimsust! Ei valutanud nende südamed tuhandete hukkunute pärast, ei sellepärast, et veel kümneid aastaid hiljem põevad inimesed aatomiplahvatusel tekkinud haigusi.“

Kuigi sõjasündmusi ja muud sellega seonduvat kirjeldati Tähekeste ajakirjas ilmunud lugudes avameelsemalt, kui tänapäeval, tehti seda läbi rahuperspektiivi. Lapspartisanide traagilised lood olid lisaks Nõukogude Liidule ustavuse demonstreerimisele mõeldud ka rahu propageerima.

2.2 Tähtpäevad

Eraldi propagandistliku teemana joonistus Tähekeste ajakirjas välja erinevad tähtpäevad. Pidupäeva puhul propagandistlike hüüdlause ja päevaga seotud tekstide avaldamine oli nõukogude meedias levinud.¹⁰⁰

Lisaks riiklikele pühadele nagu naistepäev, Töölisrahva rahvusvaheline solidaarsuse päev, Võidupüha ja Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsiooni aastapäev, on töös välja toodud ka nõukogude armee ja sõjalaevastiku aastapäev. Viimast tähtpäeva võib käsitleda ka osana militaartemaatikast Tähekeste ajakirjas. Otsustasin esitada nõukogude armee ja sõjalaevastiku päeva puhul ilmunud tekstide analüüsi tähtpäevade peatükis. Valiku tegemisel sai määravaks asjaolu, et tekstid ilmusid konkreetselt selle päeva tähistamiseks ja austamiseks.

⁹⁸Veski, K. Raudsepp, A. Vaenlase ja kangelase kuvand eestikeelsetes originaalõpikutes aastail 1947-1953.// Nõukogude Eesti külma sõja ajal. Tartu 2015. Lk 209-210.

⁹⁹ Täheke 6/1962. Lk 4.

¹⁰⁰ Nõukogude aeg ja Eesti inimene. Koostanud Tammer, E. Tallinn: Tammeraamat, 2012. Lk 150.

2.2.1 Nõukogude armee ja sõjalaevastiku päev

1960ndatel aastatel suurenes NSV Liidu propagandas militaarsuse ülistamine.¹⁰¹ 23. veebruaril tähistati NSV Liidus Nõukogude armee ja sõjalaevastiku päeva. Selle puhul ilmus Tähekesse ajakirjas lugusid ja pilte sõduritest ja nende elust. Sõdureid on kujutatud töökatena ja sõbralikena, eriti laste vastu.

Kokku ilmus uuritaval perioodil sõdurite headust välja toovaid lugusid 50. Lugusid ilmus kuuekümnendatel 20, seitsmekümnendatel 22 ja kaheksakümnendatel 8. Tekste ilmus erinevatest žanritest. Lisaks sõdurite ülistamisele puudutati ka näiteks miilitsate ja piirivalvurite tööd. Lugude üldiseloolum muutus aja edasi minnes vähem propagandistlikuks. Näiteks 1982. aastal tähistas armee päeva vaid luuletus, mille sisuks oli laste tanki-mäng, aastapäeva eraldi välja toodud ei ole.¹⁰²

Armee aastapäeva sõdurina meenutab ka Heino Salm. Tema mäletab seda kui suurt püha, kus sõdurite päeva sisustati meelelahutusega. Väeosades esinesid nii kohalikud sõjaväeorkestrid kui ka tsiviiltaustaga muusikakollektiivid. Kinotoas näidati filme terve päeva jooksul ja ka toit oli sööklas 23. veebruaril maitsvam olnud. Armee aastapäeva tähistati ka kui meestepäeva. Näiteks 1970ndate alguses korraldati pidu ühes Santehniliste Tööde Valitsuse Tallinna osakonnas 23. veebruaril kontoris töötavate meeste auks.¹⁰³

Näiliselt militaarset ja puhtnõukogudelikku tähtpäeva kasutati ära mitmeteks muudeks pidustusteks.¹⁰⁴ Nõukogude armee ja sõjalaevastiku aastapäev ei andnud küll inimestele töölt vaba päeva, kuid samas ei jäänud tähistamine ka ainult militaaringkondadesse. Tsiviilelus peeti samal päeval sageli meestepäeva.

¹⁰¹ Romuald J. Misiunas, Rein Taagepera. Balti riigid: sõlteaastad 1940-1990. Tallinn 1997. Lk 163.

¹⁰² Täheke 2/1982. Lk 3.

¹⁰³ Nõukogude aeg ja Eesti inimene. Koostanud Tammer, E. Tallinn: Tammeraamat, 2012. Lk 195.

¹⁰⁴ Armee ja sõjalaevastiku päeva tähistamist kasutas Ants Kõverjalg ära oma kandidaaditöö eduka kaitsmise tähistamiseks. Idee selleks sai ta oma töö juhendajalt. Kaitsmisejärgsel banketil õppejõudude ja tudengite vahel tekkinud kaklus oli tekitanud olukorra, kus kraadi saamist ei soovitatud ühiselt tähistada. A. Kõverjalale endale seostus kuupäev ka Konstantin Pätsi sünnipäeva ja järgmisel päeval oleva Eesti Vabariigi aastapäevaga. Kui tema kaitsmise asjaosalised tähistasid armee aastapäeva, siis värske kraadiomanik pühitses enda kordaminekut kaitsmisel ja kunagisi olulisi tähtpäevi. // Kõverjalg, A. Valikud elus. Teine raamat, Punane labürint: Legionärist teadlase tagasivaade elule ja kohtumistele. Tartu: Hotpress, 2006. Lk 149.

2.2.2 Naistepäev

Naistepäeva tähistamine sai alguse juba 20. sajandi alguses. 1909. aastal tegi naiskommunist Rosa Luxemburg ettepaneku tähistada naistepäeva 1908. aastal New Yorgis tekstiilivabriku streigi ajal puhkenud tulekahjus hukkunute mälestuseks. 1910. aastal viis naistepäeva tähistamise idee reaalse tegudeni saksa aktivist ja Rahvusvahelise Naistesekretariaadi esinaine Clara Zetkin. Rahvusvahelist naistepäeva tähistati 1911. aastal neljas riigis – Taanis, Saksamaal, Šveitsis ja Austrias.¹⁰⁵ Venemaale jõudis tähtpäev paari aastase viivitusega. 1930ndatel hakati päeva Nõukogude Liidus ajakirjanduse toel tähistama suurejooneliselt.¹⁰⁶

Alates 1965. aastast tehti naistepäevast NSV Liidus puhkepäev. Eestis tähistati nõukogude ajal naistepäevaga ühendatult ka emadepäeva. Taasiseseisvumise järgselt naistepäeva tähistamise populaarsus langes.¹⁰⁷ 8. märtsi tähistamisest on kindlasti kõigil nõukogude ajal elanud inimestel palju suurejoonelisi lugusid rääkida.

Kokku ilmus 32 aastal Tähekeses 51 lugu naistepäevast. Lugude ilmumise sageduse olulist muutumist vastavalt võimuvahetustele parteiladvikus ei saa täheldada. Samuti ei vähene lugude arv 1980ndatel. Ilmunud tekstid ja pildid on ideoloogiliselt neutraalsed.

Lugudes joonistub välja üleüldine enda ümber olevate naiste austamine, neist lugu pidamine ja nende tänamine tehtud tööde ja tegemiste eest. Sageli ilmus luuletusi ja meisterdamisõpetusi, mille abil tänada naise enda ümber. Tekstide hulgas on lugusid, mis tänavad ka konkreetsemaid naiste grupe, näiteks õpetajaid või emasid. Õpetajate päeva eraldiseisva sündmusena tuuakse välja 1986. aastal ja emadepäeva 1989. aastal.¹⁰⁸

Anu Piirimaa lühidas päevikukatkendis on esindatud mitmed naistepäeva eri küljed. Kuuendas klassis käiv Anu oli saanud käsitööringiõpetajalt valmis tööde hulgast kunstlille emale kinkimiseks, kuna ise tegemisega oldi ajahätta jäädud. Koolis olid klassivennad kinikinud

¹⁰⁵ International Women's Day. Encyclopaedia Britannica. <https://www.britannica.com/topic/International-Womens-Day> 25.05.18.

¹⁰⁶ Naistepäev – 8. märts. Eesti rahvakalendri tähtpäevade andmebaas <http://www.folklore.ee/Berta/tahtpaev-naistepaev.php> 25.05.18

¹⁰⁷ Niitsee, T. Naistepäeval on selja taga kirev ajalugu. Lõuna Postimees Online. <https://lounapostimees.postimees.ee/3610641/naistepaeval-on-selja-taga-kirev-ajalugu> 26.05.18

¹⁰⁸ Vastavalt: Täheke 10/1986. Lk 1-3. ja Täheke 5/1989. Lk 1-2.

tüdrukutele mängukarud. Kuid noore Anu peotuju rikkus tema isa tööol toimunud naistepäeva tähistamise liiale minek.¹⁰⁹

Naistepäeva tähistamist kujutavad ja soodustavad tekstid on näide Nõukogude Liidule omase tähtpäeva propagandaks kasutamata jätmisest. Tähtpäeva, mida reaalses elus tähistati meeleolukalt, ei ole Tähekesse kaante vahel otseselt seostatud Nõukogude Liiduga.

2.2.3 Paraadipühad

Suure rahvaparaadiga tähistati Nõukogude Liidus kahte püha - 1. mai Tööraha püha ja 7. novembri Suur Oktoober. Paraadide suurejoonelisuse ja neil osalevaid inimesi valdav õnne ja uhkuse tunne vajab rõhutamist. Nimelt ei olevat eestlastest suuremate linnade elanikele paraadidel osalemise kohustus meelt mööda. Paljudele inimestele tundus komme kaks korda aastas riigijuhtide pilte ja parteid kiitvaid loosungeid kandes läbi linna marssida veidrana või isegi vastumeelsena.¹¹⁰ Mai- ja oktoobripühade rongkäikudes marssimine oli üks nõukogude inimese kohustusi. Rongkäigud, avalikud partei poolt korraldatud koosolekud, riigilaenu obligatsioonid jm kohustuslikud tegevused, mida kuulutati välja vabatahtlikena olid osa rahva ideoloogilisest töötlemisest ja meelsuse kontrollimisest.¹¹¹

Tööraha püha kohta ilmus Tähekeses kokku 16 lugu. 1. mai pidustuste kohta ilmus 1960ndatel 9, järgneval kümnendil 2 ja 1980ndatel 5 lugu. Töörahapühast rääkivate lugude vähenemine 1970ndatel on seletatav Võidupüha kajastamise suurenemisega. Nii Töörahapüha kui Võidupüha kohta pidid lood ilmuma maikuu numbris või äärmisel juhul aprillis. Mõlema tähtpäeva samaaegne kajastamine oleks tahes tahtmata ühe tähtpäeva tagaplaanile jätnud.

Lisaks paraadi kirjeldamisele ja kiitmisele ilmus Tähekeses ka informatiivseid tekste pühade kohta. Töörahapüha tausta seletatakse näiteks 1963. ja 1964. aastal. "Oli 1. mai" algab üleva paraadikirjeldusega. Sujuvalt jõutakse 1886. aasta Chicago tööliste streigini.¹¹² Sama süsteemi on kasutatud ka loos "Tervitus 1. maiks!".¹¹³ Lisaks Chicago streigi põhiideede välja toomisele

¹⁰⁹ Nõukogude aeg ja Eesti inimene. Koostanud Tammer, E. Tallinn: Tammeraamat, 2012. Lk 197.

¹¹⁰ Laar, M. Hiio, T. Eesti riigi 100 aastat. II osa, Rahvusvahelise õiguse pelgupaigast esimese Euroopa Liidu eesistumiseni. Tallinn: Printon, 2018. Lk 47.

¹¹¹ Eesti Ajalugu VI. Vabadussõjast taasiseseisvumiseni. Tartu: Ilmamaa, 2005. Lk 353.

¹¹² Täheke 5/1963. Lk 2.

¹¹³ Täheke 4/1964. Lk 16.

on rohkem mustatud kapitalismi. Mõlemad tekstid jõuavad lõpuridades selleni, et Nõukogude Liidus on kõige parem elu.

Suur Sotsialistlik Oktoober leidis Täheke ajakirjas suuremat kajastamist, kui maikuised tähistamised. Oktoobripühadest rääkis kokku 55 lugu. Kõige rohkem ilmus lugusid 1970ndatel aastatel, 1984. aastal ilmusid viimased otseselt oktoobripühadega seostatavad lood. Lisaks paraadi kiitvatele ja tähtpäeva tagamaid seletavatele tekstidele ilmus ka lugusid Oktoobrirevolutsiooni ajast.

Villandi "Meie pühad, oktoobripühad!" on Oktoobripühi tutvustav tekst.¹¹⁴ Lastele paremaks arusaamiseks on sõna "aastapäev" samastatud sõnaga "sünnipäev". Tekstis defineeritakse NSV Liitu kui

„/.../ hulk inimesi, kes elavad ühel nõul ja teevad tööd selle heaks, et kõigi elu muutuks paremaks.“

Nn Suure Sotsialistliku Oktoobriaastapäeva auks teevad inimesed oma riigile töökingitusi. Lastelt oodatakse kingituseks häid hindeid ja kasvamist tublideks inimesteks. Artikli järgi õnnitlevad ka teiste maade töölised nõukogude rahvast. Jutustavale tekstile on lisatud ka luuleread, mis ülistavad Oktoobrirevolutsioonist osavõtjaid ja nende võite.

Nõukogudelikku fraasi kasutades, riigile kingituste tegemine oli üks osa suurte sündmuste tähistamisest. Suure Oktoobri 50. aastapäeva puhul avati ja arendati mitmeid monumente, asutati Oktoobrirevolutsiooni orden, korraldati konverentse ja sümposioone. Suur osa tähistamisest oli ka töö tegemisel – korraldati töövõistlusi ja täideti ning ületati plaane suure usinusega.¹¹⁵ Täheke ajakirjas oli Suure Oktoobri nii 50. kui 60. aastapäeva tähistamine võrdlemisi tagasihoidlikud. Juubel märgiti mõne looga ära, kuid näiteks terve aasta väldanud lugude sarja välja ei toodud.

¹¹⁴ Täheke 11/1960. Lk 2-3.

¹¹⁵ NSV Liidu ajalugu. Lühülevaade, II osa: Suurest sotsialistlikust Oktoobrirevolutsioonist tänapäevani. Tallinn: Eesti Raamat, 1983. Lk 443-446.

2.2.4 ENSV aastapäev

Eesti NSV aastapäeva kohta ilmus Tähekeste ajakirjade kaante vahel kokku 37 lugu. Teema oli populaarseim 1960ndatel, kui ilmus 23 lugu. Järgmisel kümnendil vähenes tekstide arv veidi rohkem kui poole võrra, ilmus 11 lugu. 1980ndatel räägiti ENSV aastapäevast kolmel korral. Lood ilmusid enamasti juulinumbrites, juunikuu ajakirjades on aastapäev ära märgitud juubeliaastatel 1960 ja 1965. ENSV aastapäeva ära märkivate lugude põhiiseloомуks oli kodumaa õnnitlemine ja kiitmine. Tekstide meeleolu on valdavalt ülev, palju on kasutatud ka sünnipäeva motiivi, et lastele olukorda lihtsamini mõistetavaks teha.

ENSV aastapäeva puhul ilmus lisaks õnnitlevatele tekstidele ka informatiivseid tekste. Näiteks „Õitse ja kasva Nõukogude Eesti, meie kallis sünnimaa“ avab lastele ENSV aastapäeva tagamaid.¹¹⁶ 20 aastat tagasi oli Tallinnas Lauupeo rongkäiguga sarnane marss, tollal oli tegemist tööliste rongkäiguga. Artiklis on tänatud „vennasrahvast venelasi“ kaevanduse töötajate ja kolhooside olukorra parandamise eest läbi tehnika toomisele. Veel rõhutatakse laste ja noorte olulisust tuleviku ülesehitamisel ja seda, kui hea on NSV Liidus elada. 1940. aasta võimuvahetuse sündmustest on lugu ka ENSV 30. aastapäeva puhul.¹¹⁷ Mõlema loo ühiseks jooneks on eestlaste liitumise soovi ja protsessi positiivse iseloomu rõhutamine.

Balti riikide vabatahtlik NSV Liiduga liitumine oli nõukogude propagandale üks olulisi teemasid. NSV Liidu ajaloo lühiülevaade kirjeldab Balti NSV-de tekkimist kui „rahvahulkade poolt neis riikides kodanluse ning mõisnike üle saavutatud võidu ja seal nõukogude võimu väljakuulutamise tagajärge“. Tuuakse välja ka suuremates linnades toimunud tööliste demonstratsioonid ning neis osalenud kohalike vennastumine Punaarmee sõduritega.¹¹⁸ Tähekeses ilmunud samateemaliste tekstide sõnastus oli lihtsam ning demonstratsioone on kujutatud rõõmsamates toonides.

ENSV aastapäeva tähistamist kujutati ka luules. Näiteks H. Männi luuletus „Nelisteist külalist“ sobis temaatiliselt hästi ENSV 20. aastapäevale pühendatud ajakirja numbrisse. Juba pealkirjas on vihje Nõukogude Liidule – NSV Liidul oli 15 liiduvabariiki, kui ühel neist on tähtpäev, siis

¹¹⁶ Täheke 7/1960. Lk 2-3.

¹¹⁷ Täheke 7/1970. Lk 2.

¹¹⁸ NSV Liidu ajalugu. Lühiülevaade, II osa: Suurest sotsialistlikust Oktoobrirevolutsioonist tänapäevani. Tallinn: Eesti Raamat, 1983. Lk 220.

on oodata kõiki teisi külalistena. Luuletuses on kasutatud sõna „liiduvabariik“ asemel „vennasvabariiki“, mis demonstreerib sooje, isegi vennalikke suhteid eri riikide vahel. Luuletuse üks salm algab sõnadega „Vanem veli Venemaa“ mis näitab Venemaa juhtpositsiooni liidus, kuid nagu ka teiste liiduvabariikide puhul, vihjatakse perekondlikele suhetele. Luuletusse on toodud sisse ka kosmoseajastu temaatikat – külalised olevat Eestisse toonud sputnik. Mainitud on ka oktoobrilapsi ja pioneere. Luuletuse üldine toon ei ole üleliia pidulik, rütm on tempokas ning sisu lastele mõistetav.¹¹⁹

Vaatamata ENSV aastapäeva mitmekülgsel kujutamisele lasteajakirjas Täheke, ei tähtpäeva inimeste poolt oluliseks. Eesti liitmist Nõukogude Liiduga ei peetud paljudes peredes sündmuseks, mida tähistada.

2.3 Muud propagandistlikud teemad

2.3.1 Oktoobrilapsed ja pioneerid

Tähekeste kõige esimeses numbris eeldati, et ajakirja lugejateks saavad oktoobrilapsed. Ajakirja nimigi viitas otseselt oktoobrilaste rinnas olevale märgile. Ajapikku lugejate ringkond laienes. Värskest pioneerideks saanud ei lõpetanud koheselt ajakirja lugemist. Samuti tundsid piltide ja lugude vastu huvi nooremad õed-vennad, kes ise veel lugeda ei osanud.

Nõukogude Liidus hakati juba 1920ndatel üles ehitama noorsoo organisatsioonide süsteemi. Noored jaotati vanuse järgi kolme organisatsiooni: kuni 10 aastased oktoobrilaste, vahemikus 10-14 eluaastat pioneeride ja 14-28 aastased komsomoli organisatsiooni. 1960ndatel aastatel sai neist formaalsed massiorganisatsioonid, varem olid nad avatud vaid neile, keda nähti kommunistliku partei motiveeritud järelkasvuna. Õpetajatel oli sundlus suunata lapsi ja noori neisse ühinguisse. Pärast kuuekümnendaid oli üsna vähe neid, kes ei olnud kuulunud mõnda nendest organisatsioonidest.¹²⁰

¹¹⁹ Täheke 7/1960, Lk 8-9.

¹²⁰ Laar, M. Hiio, T. Eesti riigi 100 aastat. II osa, Rahvusvahelise õiguse pelgupaigast esimese Euroopa Liidu eesistumiseni. Tallinn: Printon, 2018. Lk 66-67.

Tähekeste ajakirja ilmumise algusajaks oli oktoobrilaste ja pioneeride liikumine praktiliselt ainus võimalus. Alternatiivseid organisatsioone, kes oleks pakkunud lastele vaba aja veetmise võimalusi ja uusi tutvavaid ei olnud. Samuti muutusid liikumised massiliseks – neisse kuulumine oli justkui iseenesest mõistetav. Seega oktoobrilapseks või pioneeriks olemine oli üks osa laste taustast. Tähekeste ajakirja lugude tegelased olid enamasti oktoobrilapsed, pioneerid või väiksemad lapsed, kes organisatsiooni kuulumisest unistasid. Käesolevas peatükis on uurimise alla võetud lood, kus on oktoobrilapseks või pioneeriks olemist rõhutatud või eriliselt kiidetud. Välja on jäetud lood, kus kommunistlikku organisatsiooni kuulumine on osa taustsüsteemist.

Oktoobrilaste tegemistest rääkivaid lugusid ilmus kokku 111. Pioneeridest kõneleti 79 loos. Kümnenndite lõikes võib täheldada teatavat lugude esinemise vähenemist, kuid mitte drastilist. Kuuekümnendatel ilmus 51 oktoobrilastest ja 31 pioneeridest kõnelevat lugu. 1970ndatel räägiti neist vastavalt 44 ja 30 korral. Nõukogude aja lõpukümnenndil ilmus 26 lugu oktoobrilastest ja 18 pioneeridest.

Oktoobrilastest ja pioneeridest rääkivaid lugusid oli erinevatel teemadel. Mitmetes lugudes läbi 32 aasta tutvustati teiste riikide oktoobrilapsi ja pioneere. Samuti tutvustati laste tegevust organisatsioonides – näiteks kirjeldati maastikumänge, suvelaagreid ja teistel inimestel abiks käimist. Propagandistlikuks jooneks lugudes oli oktoobrilapseks või pioneeriks olemise toreduse rõhutamine. Sageli toodi lugudes eraldi välja kui eeskujulik ja heatahtlik oli oktoobrilaps või pioneer. Samuti räägiti uhkustundest, mis kaasnes organisatsiooni kuulumisega.

2.3.2 Kosmos

Aastaid 1957-1969 kutsutakse nõukogude kosmonautika kuldajastuks. Suurimaks saavutuseks loetakse Juri Gagarini lendu ümber Maa 12. aprillil 1961.¹²¹ Edusammud universumi avastamisel pandi tööle ka Nõukogude Liidu propaganda heaks. Edusammud nn kosmose võidujooksus sümboliseerisid ideoloogilist vastasseisu läänemaailmaga. Samuti olid

¹²¹ Eesti ajalugu VI. Vabadussõjast taasiseseisvumiseni. Tartu 2005. Lk 289.

kosmoseprogrammid headeks näideteks nõukogude teaduse ja tehnika arengust.¹²² Kuuekümnendatel ilmus Tähekeses kokku 77 lugu, mis olid seotud kosmose ja kosmonautikaga. Propagandistlikke lugusid ilmus 33, neutraalseid 44. Ideoloogilist sõnumit kandvate ja seda mitte tegevate lugude arvude väike erinevus näitab üldist kosmoseteema populaarsust.

1960ndatel oli kosmose teema Tähekeses kõige populaarsem – propagandistlikke lugusid ilmus 24 ja neutraalseid 23. 1970ndatel teema populaarsus vähenes ja tõusis neutraalsete lugude osakaal, vastavalt ilmus 5 ja 10 lugu. 1980ndatel ilmus kosmose teemal lugusid sama palju kui eelmisel kümnendil, kuid neutraalse sisuga lugusid oli veidi rohkem.

N. Hruštšovi ajal ilmus kõige sagedamini kosmose teemalisi lugusid – propagandistlikke 16 ja neutraalseid 10. N. Hruštšov kasutas ka oma arvukatel välisvisiitidel sageli võimalust demonstreerida ja kiidelda NSV Liidu kosmoseprogrammide edukusega.¹²³

Leonid Brežnev kinnitab, et kosmosetehnoloogia arendamine oli Nõukogude Liidus äärmiselt oluline. Tema arvates näitasid edusammud kosmose avastamisel ülejäänud maailmale kommunistliku partei poolt juhitud rahva töö suurt võimekust ja sotsialismi edumeelsust.¹²⁴ Tema võimu ajal ilmus 19 ideoloogiliselt laetud ja 28 neutraalset lugu. Kosmose teema kajastamine muutus L. Brežnevi ajal langevas joones. Erinevalt N. Hruštšovi ajal ilmunud lugudest, ilmus arvuliselt rohkem neutraalse sisuga lugusid. Kosmose teema esinemine neutraalses vormingus säilis ka Gorbatšovi ajal. Punapropagandat sisaldas tema ajal vaid 1 lugu 6 neutraalse kõrval.

Kosmonautide tegevus mõjutas ka tavaliste inimeste igapäevaelu. 1960ndatel hakkasid laiemalt levima tuubipakendid. Hambapastat oli tuubides saadaval juba enne Teist Maailmasõda, kuid suuremat kasutust nad kodudes ei leidnud. Laste hammaste pesemiseks eelistati siiski hambapulbrit, kuid pioneerilaagrites olid hambapastatuubid hinnatud üksteise nn pasteerimisel.

¹²² Molloy, P. Kommunismi kadunud maailm: meenutusi igapäevaelust raudse eesriide taga. Tallinn, 2010. Lk 84.

¹²³ Lynch, M. Stalin and Khrushchev: the USSR, 1924-64. London: Hodder & Stoughton, 1990. Lk 107.

¹²⁴ Brežnev, L. Kosmiline Oktoober. Mälestused. Tallinn: Eesti Raamat, 1984. Lk 259.

Lisaks mugavusele tõi tuubipakenditele populaarsust juurde ka arvamus, et kosmonaudid kasutavad kosmoses olles just neid pakendeid. Arvati, et kosmonaudid toituvad kosmoses tuubis olevatest roogadest, mis osaliselt vastas tõeale. Müügil olid Põltsamaa tuubisiirup Kosmos ja Marmelaad. Leidus ka neid, kes unistasid tuubivorstist ja –võileivast.¹²⁵ Tähekeste ajakirjas on juttu tuubitoitudest artiklis „Jutuajamine „kosmosevendadega““, mis ilmus 1962. aasta septembrinumbris. Artiklis kirjutatakse Andrian Nikolajevi ja Pavel Popovitši reisist ümber Maa. Intervjueerija küsib meestelt tuubitoitude kasutamise kohta. Vastusest tuleb välja, et osaliselt oligi toit tuubi pakendatud, kuid rohkem sõid mehed siiski väikesteks tükkideks lõigatud tavatoitu.¹²⁶

Tähekeste ajakirjas on avaldatud ka mitmeid lugusid, kus kosmonautika edusamme on seostatud Nõukogude Liiduga, kuid seda ei ole tehtud rõhutatult. Artikkel "Rakett" on populaarteaduslik artikkel, mis on tehtud lastele mõistetavaks. Tehnilis-teaduslikud andmed ei ole täpselt, vaid muudetud sellisteks, mis lastele meelde jäävad (näiteks üle 100 kraadi sooja, rakett oli nii kiire, et sõitis kahe ja poole päevaga sama palju kui rong sõidaks poole aastaga). Rõhutatud on, et Kuu uuringutes on NL teadlased esikohal ja NL-s ehitati esimene rakett, mis kuu peale jõudis. Ka lugu illustreerival raketipildil on raketi peal kirjas "СССР".¹²⁷ 1964. aasta juulikuus ilmus Tähekeste populaarteadusesse kalduv artikkel "Kosmos". Artiklis seletatakse sõna "kosmos" teaduslikku tähendust ja mõningaid lihtsamaid looduseadusi, mis on omased just kosmosele. Seos NSV Liidu propagandaga on loodud viimase lausega, kus kiidetakse "meie kodumaa" vapraid kosmonaute.¹²⁸

Kosmosevaimustuse peegeldumine Tähekeste ajakirjas on esindatud nii propagandistlikust kui ka igapäevasest vaatenurgast. Töös uuritaval ajaperioodil ilmus 31 punapropagandat sisaldavat ja 44 neutraalset lugu kosmosest. Lisaks külma sõja ühele elemendile oli kosmonautika ka üldiselt rahvast huvitav teema.

2.3.3 Muutused ajakirjas Täheke nõukogude aja lõpul

1986. aasta avalikkustamispoliitika liberaliseeris ajakirjandust. Tsensuurireeglid ei kadunud kohe lõplikult, kuid muutusid märksa leebemaks. Tasapisi hakati avalikult rääkima Nõukogude

¹²⁵ Vahtre, L. Elu-olu viimasel vene ajal. Tartu 2002. Lk 67, 69.

¹²⁶ Täheke 9/1962. Lk 2.

¹²⁷ Täheke 1/1960, Lk 10.

¹²⁸ Täheke 7/1964. Lk 4.

Liidus toimunud õnnetustest, katastroofidest, kuritegevusest ja tõepärastest ajaloosündmustest. Eriarvamustele jäämist ei peetud enam täielikult lubamatuks.¹²⁹

Vaatamata Eesti NSV-s kehtinud vormilisele usuvabadusele, kiusati usklikke ja kogudusi võimude poolt erinevate takistuste loomisega. Lisaks näiteks Tartu Ülikoolis usuteaduskonna kaotamisele seisid nõukogude võimud kiriku vastu ka ateistliku propagandaga. Ateistliku propaganda eesmärgiks oli tekitada inimestes ükskõiksust ja vaenulikkust religioonide ja kirikute vastu.¹³⁰ Tähekeste ajakirjades usulisi teemasid nõukogude propaganda kontekstis ei käsitletud. Alles aastal 1990 ilmus ajakirjas kaks lugu, mis rääkisid religioossetel teemadel. Esimene lugu räägib kristlikust pühapäevakoolist.¹³¹ Teine lugu Tallinna Juudi Gümnaasiumi avamisest.¹³² Mõlemad lood on räägivad koolist, mis on ajakirja sihtgrupile oluline teema. Lood on helged, kuid ei õhuta lapsi end religiooniga siduma.

1989. aastal tutvustati lastele jaanipäeva.¹³³ Jaanilaupäeval lõkke tegemine ei olnud iseenesest nõukogude ajal keelatud, kuid varem pole Tähekeste ajakirjas tänapäeva eestlaste hulgas niivõrd populaarset tähtpäeva ära märgitud. Loos räägib vanaisa poistele jaanitule tähendusest. Tule üheks sümboolseks tähenduseks on õnnetuste ja haiguste eemale peletamine. Vanaisa lisab, et on alati soovinud oma jaanitule ääres, et Eestimaal kõik hästi läheks.

Tähekeste lugejatele hakati 1980ndate lõpus vaikselt inglise keelset maailma tutvustama. Näiteks 1989. aastal avaldati ajakirja nuputamise osas inglisekeelne mõistatus.¹³⁴ Taasiseseisvunud Eestis, 1991. aasta lõpul aga alustati lugude sarja, mille peategelaseks oli Barbie.¹³⁵

Alates 1988. aastast võib Tähekeste ajakirjades täheldada ühte uut teemat, millest varem ei olnud lubatud kõneleda – Eesti. Nõukogude Liidu liikmesmaana ja nõukogude kirjandusele kohases kontekstis polnud Eesti kunagi tabu olnud. Uueks nähtuseks oli Eesti kui iseseisva kultuuri ja

¹²⁹ Eesti ajalugu VI. Eesti Ajalugu VI, Vabadussõjast taasiseseisvumiseni. Tartu: Ilmamaa, 2005. Lk 374.

¹³⁰ Eesti ajalugu II. Koostanud Laur, M. Pajur, A. Tannberg, T. Tallinn: Avita, 1997. Lk 136.

¹³¹ Täheke 6/1990. Lk 2.

¹³² Täheke 11/1990. Lk 2.

¹³³ Täheke 6/1989. Lk 2.

¹³⁴ Täheke 5/1989. Lk 15.

¹³⁵ Täheke 10,11,12/1991.

piirkonna kujutamine. Ajavahemikus Tähekesse ilmumise algusest aasta 1991 lõpuni ilmus ajakirjas 28 lugu, millel oli otsene seos Eestimaaga.

Eestimaast rääkivate lugude seas oli ka neid, mis oleksid olnud varem lubatud, näiteks lood Jüriöö ülestõusust ja rahvariitetest.¹³⁶ Paberist rehielamu meisterdamine ei oleks tõenäoliselt samuti varem võimuorganite tähelepanu püüdnud.¹³⁷ Tänapäevaks on rehielamud muutunud taas populaarseteks, küll moodsa tehnilise inventariga ja suvekodu formaadis. Nõukogude ajal hävisid paljud traditsioonilised väiketalud kollektiviseerimise ja suurte põllumassiivide rajamise tõttu.¹³⁸ Rehielamud olid talupoegade traditsioonilised elamud, lihtrahvas oli nõukogude liidus au sees, seega võimude poolset täielikku vastumeelsust ehitise tüübi vastu ei olnud.

1988. aasta aprillis ilmus Tähekeses Eno Raua esimese trükki läinud luuletuse, mis ilmus Eesti Vabariigi ajal ajakirjas Laste Rõõm.¹³⁹ Luuletust selgitav artikkel räägib lastele, et ajakiri ilmus Eestimaal, mitte Eesti NSV-s. Varem pole ajakirjas sellist lähenemisnurka esinenud, enne nõukogude võimu Eestis esmakordselt ilmunud tekstide ajalugu lihtsalt ei toodud välja.

Eesti rahvuslikust sümboolikast ilmus sama aasta oktoobrikuus Elju Mardi artikkel „Sini-must-valge, suitsupääsuke ja rukkilill“.¹⁴⁰ 1988. aasta aprillis oli esimest korda üle mitme aastakümne suurema avalikkuse ees sinimustvalge lipp. Lipp toodi välja Tartu muinsuskaitsepäevadel.¹⁴¹ Suitsupääsuke ja rukkilill said osaks eestlaste rahvussümboolikast nõukogude ajal. Artiklis on olemas sini-must-valge värvikombinatsiooni Eesti rahvusvärvideks kujunemise loo lühike ja lastepärane variant. Sõnastus on ettevaatlik ja napp, et mitte sattuda tsensorite liigse tähelepanu alla. Samuti on loos seletatud ka iga värvi tähendust. Artiklis rõhutatakse, et see värvikombinatsioon on siiski vaid pidupäevadel kandmiseks mõeldud.

Sini-must-valgest rääkimine polnud varem nõukogude ajal lubatud. Selle värvikombinatsiooni kasutamine oli rangelt mittesoovitav. Näiteks Otto Kubo, Kalevi kommivabriku pikaajaline

¹³⁶ Jüriöö ülestõus: Täheke 6/1988. Lk 8. Eesti rahvarõivastest ilmus 1989. aastal iga kuu üks lugu.

¹³⁷ Täheke 6/1990. Lk 12-13.

¹³⁸ Aidama, K. Rehielamu suvekoduna nõutud, ent otsakorral. Äripäev. 10.06.2016.

<https://www.aripaev.ee/uudised/2016/06/10/rehielamu-suvekoduna-noutud-ent-otsakorral>

¹³⁹ Täheke 4/1988. Lk 2.

¹⁴⁰ Täheke 10/1988. Lk 2.

¹⁴¹ Eesti Ajalugu VI, Vabadussõjast taasiseseisvumiseni. Tartu: Ilmamaa, 2005. Lk 379.

töötaja, meenutab seika 1961. aastast. Nimelt oli vabrikul tarvis toota klaaskaramelle sporditeemalise kujundusega plekk-karbis. Karbi kaanel planeeriti kujutada sõudjaid paatidega, vett ja pilvi. Kui karbid tootmisest välja tulid ilmnes, et kaanel on kokku sattunud sinimustvalge kombinatsioon. Parteile see märkamata ei jäänud, toodang pidi hävitamisele minema. Üllataval kombel aga sekkus olukorda Johannes Käbin, kes lasi ekspordida sinimustvalgetes karpides olevad Kalevi karamellkommid Mongoolia Rahvavabariiki, kuhu ta ka ise samal ajal visiidi tegi.¹⁴²

1988. aastal esineb esmakordselt Tähekeste ajakirjas sõna „jõulud“. Detsembrinumbris on avaldatud luuletus „Jõuluks maale“, naljalugu „Kui jõuluvana tuleb“ ja mõistatused „Pähkleid jõuluvana kingikotist“.¹⁴³ Tekstide all on väikeses kirjas märkus nende päritolu kohta, milleks oli 1935. aasta „Laste sõber Kuke Aabits“.¹⁴⁴ Muud lood ajakirjas räägivad siiski näärdest. Üle viiekümne aasta tagasi ilmunud raamatust tekstide kasutamine ilma sõna „jõulud“ asendamata „näärdega“ on hea näide ajakirjandusliku uutmise piiride kompamisest.

1989. aasta detsembrikuus aga ilmus esimene Tähekeste jõulude teemaline number. Ajakirjas ilmus Leelo Tungla poolt kirjutatud jõulupühi tutvustav tekst. Muu tähistamise kohta käiva juurde oli lisatud ka autori meenutusi oma lapsepõlvest. Mainitud oli jõulude salaja pidamist, kontrollide kartmist ja vanemate hirmu, et laps koolis või lasteaias näärivanale kogemata jõuluvana ütleb.¹⁴⁵

Jõulupühade tähistamisest eestlaste seas nõukogude ajal on kõigil peredel erisuguseid lugusid. Mõned pidasid jõule salaja, mõned avalikult. Oli ka peresid, kus võimude poolsete ettekirjutuste tõttu ka jõulude tähistamisest loobuti. Lastele võisid tekitada detsembri lõpus olevad pidustused palju segadust. Näiteks Jaanus Nurmoja meenutab segadust, mida tekitas temas lapsena jõulude ja näärde vahetamine. Sarnast oli palju, kuid äärmiselt oluline oli vahet teha, kas olid parajasti näärpeol või jõuluistungil. Riina Kasser meenutab, et tema peres segaduse tekkimise vältimiseks jõule ei tähistatudki kui ta algkoolis käis. Lapsesuu ausat välja rääkimist kartes ei räägitud ka teistest nn keelatud teemadest.¹⁴⁶

¹⁴² Kubo, O. Sinimustvalged karamellkarbid saadeti Mongooliasse. Punatsensuur: mälestustes, tegelikkuses, reeglites. Koostanud Enno Tammer. Tallinn: Tammeraamat, 2014. Lk 73.

¹⁴³ Täheke 12/1988. Lk 8-9.

¹⁴⁴ Laste sõber Kuke Aabits. Koostanud J. Oro ja A. Jänes. Tallinn: Eesti, 1935.

¹⁴⁵ Täheke 12/1989. Lk 2.

¹⁴⁶ Nõukogude aeg ja Eesti inimene. Koostanud Tammer, E. Tallinn: Tammeraamat, 2012. Lk 239-245.

Alates 1988. aastast võib Tähekese ajakirja lugedes tunnetada iseseisvumisliikumist. Poliitilisi sündmusi, nagu näiteks fosforiidisõda ja laulvat revolutsiooni ei kajastatud. Seevastu sinimustvalge kombinatsiooni rahvusvärvidena ja jõulupühade tähistamise lubamine on ajakirjas välja toodud. Tähekese ajakirja vahendusel said lapsed teatavat aimu muutustest riigis.

Kokkuvõte

Nõukogude propaganda on Tähekese ajakirjas mitmekesine. Esindatud olid teemad, millest kõnelesid ka täiskasvanutele mõeldud ajakirjad. Erinevus võrreldes täiskasvanutele mõeldud propagandaga seisnes sõnastuses ja teemade esitamises. Arvestades Tähekese ajakirja lugejate vanust, olid tekstid tehtud lihtsamaks, sõbralikumaks ja lastepärasemaks.

Ajakirja ilmumise vältel muutus propaganda maht ja iseloom vastavalt liidu poliitikale. 1960ndatel olid mahud suuremad ja teemad tõsisemad. 1970ndatel hakkasid mahud järk-järgult vähenema. Samuti kaotasid mõned teemad populaarsust, heaks näiteks on nõukogude kosmonautika ülistamine. 1980ndatel vähenes propagandistlike tekstide arv Tähekese ajakirjas jõudsalt. Gorbatšovi uutmispoliitika peegeldub ajakirjas märgatavalt. 1988. aastast alates võib leida ajakirjadest lugusid, mis kajastavad Eesti teemat ning ka muid, mille ilmumine varem ei oleks olnud mõeldav.

1960ndatel ilmus propagandistlikke lugusid 301. Järgmisel kümnendil 198 ja aastatel 1980-1991 avaldati 92 punapropagandat sisaldavat lugu. Võrreldes ajakirja ilmumise alguskümnendiga vähenes propagandistlike lugude arv rohkem kui kaks korda. Kokku ilmus Tähekese ajakirjas aastatel 1960-1991 propagandistlikke lugusid 722.

Propaganda maht Tähekese ajakirjas vähenes aja edasi minnes. Politiseeritud teemadest rääkivate lugude ilmumine hakkas vähenema 1970ndatel. Samal ajal hakkas langema ka propagandistlikult kosmonautikast kõnelevate lugude arv. Langustrend esines ka ENSV aastapäeva ja Nõukogude armee ja sõjalaevastiku aastapäeva kujutavate lugude ilmumises. Paraadipühade teema kajastamine vähenes alates 1980ndatest. Pioneere ja oktoobrilapsi kujutavate lugude ilmumine lõppes 1980ndate teises pooles. Sellele eelneval ajal ilmus lugusid regulaarselt. Propaganda vähenemine tähtpäevadest rääkivates lugudes on vaadeldav temaatiliselt. Töös välja toodud neutraalsed teemad nagu naistepäev ja üleüldine kosmonautika hakkasid samuti 1980ndatel vähem kajastamist leidma. 1980ndate teises pooles oli Tähekese ajakirjas näha Gorbatšovi reformide tulemust. Ajakirjas hakkas ilmuma lugusid, mis varemalt ei olnud lubatud ning punapropaganda vähenes.

Kõige tihedamini esinenud propagandistlikuks teemaks olid oktoobrilapsed. Ilmumise sageduselt teisel kohal olid lood V. I. Leninist. Kolmandal kohal oli arvukuselt pioneeride

tegemistest kõnelevad lood. Populaarseimaks propagandistlikuks tähtpäevaks oli Nõukogude armee ja sõjalaevastiku aastapäev.

Tähekeese ajakirjades 32 aasta jooksul ilmunud lugude arv on suur. Ajakiri ilmus igakuiselt, ühes numbris oli 16 lehekülge, ajakirja lõikes oli keskmiselt ühel leheküljel 2 lugu. Seega ilmus uuritaval ajaperioodil üle 11 000 loo. Sellest vaid alla tuhande sisaldas punapropagandat või laste ideoloogilist mõjustamist.

Abstract

Soviet propaganda in children's magazine "Täheke" in 1960-1991

The purpose of this paper is to investigate Soviet propaganda in "Täheke". It is divided in two parts – theoretical basis and analysis of the magazine. Combination of quantitative and qualitative methods have been used to analyse the magazines.

"Täheke" is one of the oldest magazines in Estonia. The publishing started in the beginning of 1960 and continues today. "Täheke" is published every month, 16 pages average each. The magazine contains fairy-tales, poems, popular science texts, quizzes, reader's letters and handcraft exercises. The readers are estimated to be in age 5-12. Only four research papers have been done about this magazine, 3 of them during Soviet time.

The outline of propaganda in "Täheke" is diverse. In this research the propaganda topics are divided in three bigger chapters which are politics, festival days and other themes. The chapter about political themes contains an insight of propaganda launched about Soviet leaders in rule, V. I. Lenin, foreign countries and war. The next unit about festival days focuses on Soviet Army and Navy Day, parade holidays, International Women's Day and the anniversary of Soviet Estonia. The chapter about other propagandistic themes contains a research about the image of communist youth organisations, space programs and changes in late 1980's.

The most frequent propaganda themes in the magazine were communist youth organisations and V. I. Lenin. The frequency in publishing propaganda texts shows a decline in time. The decrease of propaganda started in 1970's. In the 1980's there were some propagandistic topics still frequently represented, but due to Gorbatsšov's reforms started the overall decrease of propaganda. At the same time, new topics that were forbidden before found their way into "Täheke" magazine. All in all, over 11 000 stories were published in "Täheke" magazine during the period 1960-1991 and only under a thousand of them contained Soviet propaganda.

Kasutatud allikad ja kirjandus

I Allikad

ELKNÜ Keskkomitee ja ENSV Pioneeriorganisatsiooni Nõukogu ajakiri "Täheke". Tallinn: Ajalehtede-Ajakirjade Kirjastus, 1960-1991.

II Kirjandus

1. Bachmann, T. Maruste, R. Psühholoogia alused. Tea Kirjastus 2011.
2. Balazs, I-J. Creating the 'New Man': Propaganda and its Alternatives in Hungarian Literature from Romania, 1948-65. // War of Words: Culture and the Mass Media in the Making of the Cold War in Europe. Edited by Judith Devlin and Christoph Henrik Müller. Ireland, 2013
3. van Dijk, T. A. Ideoloogia: multidistsiplinaarne käsitlus. Tartu, 2005.
4. Bunitš, I. Partei Kuld: ajalooline kroonika. Tallin: Printest, 1995
5. Brežnev, L. Väike maa. Mälestused. Tallinn: Eesti Raamat, 1984
6. Brežnev, L. Kosmiline Oktoober. Mälestused. Tallinn: Eesti Raamat, 1984
7. Ellul J. Propaganda: The Formation of Men's Attitudes. New York: Vintage, 1973
8. Ellul, J. Propaganda tunnusjooned. Propagandast ja mõjustamisest: uusi ja klassikalisi käsitlusi. Koostanud Garth S. Jowett, Victoria O'Donnell. Tänapäev, 2011.
9. Fischerova, J. Ideological Pressure and Censorship: Czech Literature, 1948-57. // War of Words: Culture and the Mass Media in the Making of the Cold War in Europe. Edited by Judith Devlin and Christoph Henrik Müller. Ireland, 2013.
10. Geertz, C. Ideology As a Cultural System. The Interpretation of Cultures. Basic Books, Inc. New York 1973.
11. Gratšov, A. Gorbatšov. Tallinn: Olion, 2004.
12. Hagopian, M. N. Režiimid, liikumised, ideoloogiad: võrdlev sissejuhatus poliitikateadusesse. Tallinn, 1993.
13. Hruštšov, N. Mälestused. 1. osa. Pärnu: Perona, 1993.
14. Kirschenbaum, L. A. Small Comrades: Revolutionizing Childhood in Soviet Russia 1917-1932. New York 2001.
15. Kubo, O. Sinimustvalged karamellikarbid saadeti Mongooliasse. Punatsensuur: mälestustes, tegelikkuses, reeglites. Koostanud Enno Tammer. Tallinn: Tammeraamat, 2014.
16. H. Kurm. Mõningaid kultuurse käitumise probleeme. Kodusest kasvatuses. Koostanud I. Unt. Tallinn, Valgus, 1967.

17. Kreegipuu, T. Ajakirjandus Nõukogude Eestis külma sõja võitlusvahendina. // Nõukogude Eesti külma sõja ajal. Koostanud Tõnu Tannberg. Tartu 2015.
18. Kõverjalg, A. Valikud elus. Teine raamat, Punane labürint: Leegionärist teadlase tagasivaade elule ja kohtumistele. Tartu: Hotpress, 2006.
19. Laugaste, G. Õpilaste keelekultuurist. Kodusest kasvatuses. Koostanud I. Unt. Tallinn, Valgus, 1967.
20. le Bon, G. Hulkade Psühholoogia. Tallinn 1991.
21. Liim, A. Ideelis-poliitilisest kasvatuses perekonnas. Kodusest kasvatuses. Koostanud I. Unt. Tallinn, Valgus, 1967.
22. Lynch, M. Stalin and Khrushchev: the USSR, 1924-64. London: Hodder & Stoughton, 1990.
23. Molloy, P. Kommunismi kadunud maailm: meenutusi igapäevaelust raudse eesriide taga. Tallinn, 2010.
24. Mürsepp, M. Lapse tähendus Eesti kultuuris 20. sajandil: kasvatusedus ja lastekirjandus. Tallinn: OÜ Vali Press, 2005. Lk 71.
25. Zetterberg, S. Eesti ajalugu. Tallinn 2009.
26. Tammer, E. Kuidas avaldasin riigisaladuse rasvases kirjas. Punatsensuur: mälestustes, tegelikkuses, reeglites. Koostanud Enno Tammer. Tallinn: Tammeraamat, 2014. Lk 21.
27. Taylor, P. Mõtterelv: propaganda ajalugu vanaajast tänapäevani. Tänapäev, 2011.
28. Taylor, P. Bolševistlik revolutsioon ja ideoloogiate sõda (1917-1939). Propagandast ja mõjustamisest: uusi ja klassikalisi käsitulusi. Koostanud Garth S. Jowett, Victoria O'Donnell. Tänapäev, 2011.
29. Unt, I. Koduse kasvatuses alustest. Kodusest kasvatuses. Koostanud I. Unt. Tallinn, Valgus, 1967.
30. Vahre, L. Elu-olu viimasel vene ajal. Tartu 2002.
31. Vääri, E. Võõrsõnade leksikon. Tallinn: Valgus, 2000.
32. Butterworth, G. Harris, M. Arengupsühholoogia alused. Tartu, 2002.
33. Welch, D.A. Kommunikatsioonimeetodite restruktureerimine Natsi-Saksamaal. Propagandast ja mõjustamisest: uusi ja klassikalisi käsitulusi. Koostanud Garth S. Jowett, Victoria O'Donnell. Tänapäev, 2011.
34. Laar, M. Hiio, T. Eesti riigi 100 aastat. II osa, Rahvusvahelise õiguse pelgupaigast esimese Euroopa Liidu eesistumiseni. Tallinn: Printon, 2018.
35. Veski, K. Raudsepp, A. Vaenlase ja kangelase kuvand eestikeelsetes originaalõpikutes aastail 1947-1953.// Nõukogude Eesti külma sõja ajal. Tartu 2015
36. J. Misiunas, R. J. Taagepera, R. Balti riigid: sõlтеаastad 1940-1990. Tallinn 1997.
37. Vsevirov, D. Belobrovtsseva, I. Danilevskij, A. Vaenlase kuju: Eesti kuvand nõukogude karikatuuris 1920.-1940. Tallinn 2013.
38. A. Bauer, R. A. Incles, A. Kluckhohn, C. How The Soviet System Works: Cultural, Psychological, and Social Themes. Harvard University Press, Cambridge, 1957.
39. Eesti ajalugu II. Koostanud Laur, M. Pajur, A. Tannberg, T. Tallinn: Avita, 1997.
40. Eesti ajalugu VI. Vabadussõjast taasiseseisvumiseni. Tartu: Ilmamaa, 2005.

41. NSV Liidu ajalugu. Lühiülevaade, II osa: Suurest sotsialistlikust Oktoobrirevolutsioonist tänapäevani. Tallinn: Eesti Raamat, 1983.
42. Laste sõber Kuke Aabits. Koostanud J. Oro ja A. Jänes. Tallinn: Eesti, 1935.
43. Nõukogude aeg ja Eesti inimene. Koostanud Tammer, E. Tallinn: Tammeraamat, 2012.

III Käsikirjalised uurimused

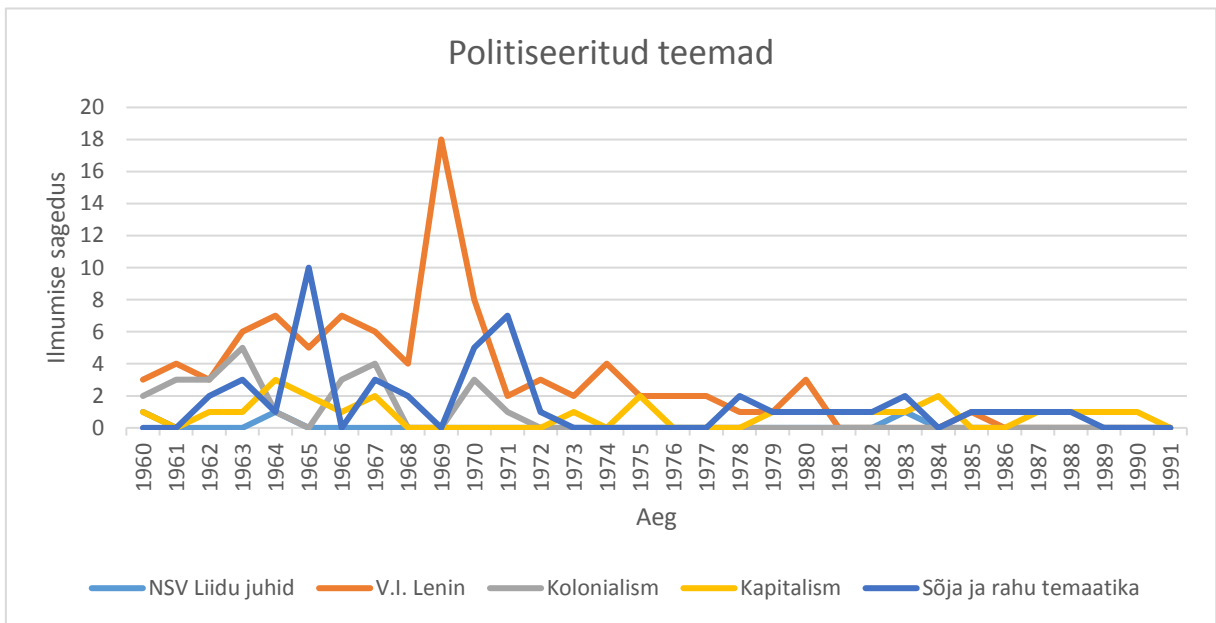
1. Halliväli, H. „Täheke“ laste lugemishuvi kujundaja. Tallinn: Tallinna Pedagoogiline Instituut, 1987.
2. Karuoja, E. Ajakiri Täheke õppekirjanduse toetajana. Tartu: Tartu Ülikool, 2004.
3. Talihärm, Ü. Vennasrahvaste lastekirjandus ajakirjas „Täheke“ 1965-1985. Tallinn: Tallinna Pedagoogiline Instituut, 1987.
4. Vimmsaare, U. Väärtushinnangute kujundamine ajakirjas „Täheke“. Tartu: Tartu Riiklik Ülikool, 1986

IV Internet

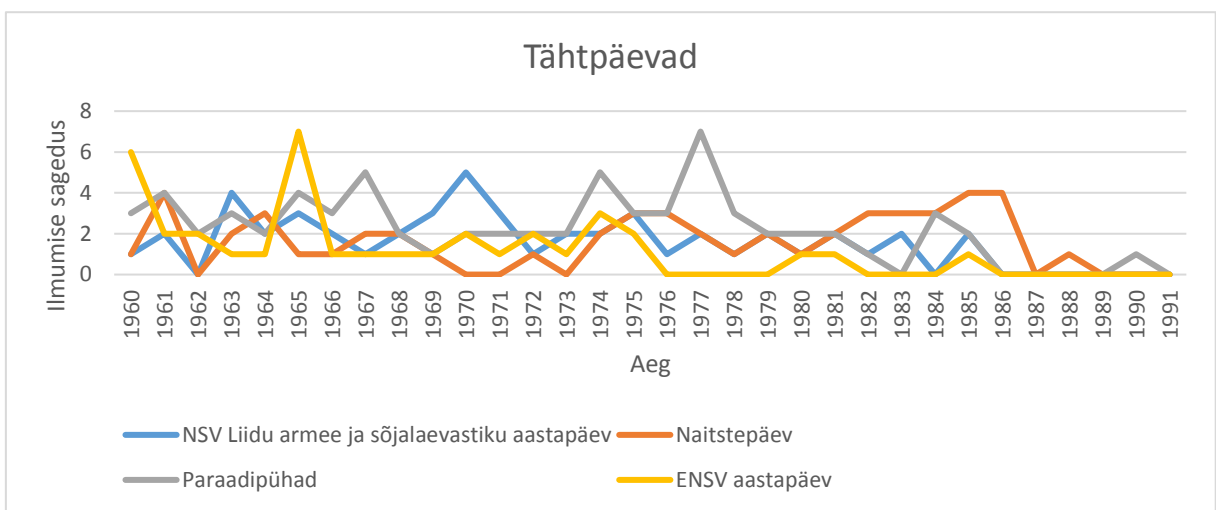
1. Delfi Täheke. <http://taheke.delfi.ee/>
2. Naistepäev – 8. märts. Eesti rahvakalendri tähtpäevade andmebaas. <http://www.folklore.ee/Berta/tahtpaev-naistepaev.php>
3. Aidama, K. Rehielamu suvekoduna nõutud, ent otsakorral. Äripäev. 10.06.2016. <https://www.aripaev.ee/uudised/2016/06/10/rehielamu-suvekoduna-noutud-ent-otsakorral>
4. Niitsee, T. Naistepäeval on selja taga kirev ajalugu. Lõuna Postimees Online. <https://lounapostimees.postimees.ee/3610641/naistepaeval-on-selja-tag-a-kirev-ajalugu>
5. Algeria. Encyclopaedia Britannica. <https://www.britannica.com/place/Algeria/Cultural-life#toc220551>.
6. International Women's Day. Encyclopaedia Britannica. <https://www.britannica.com/topic/International-Womens-Day> 25.05.18
7. Naistepäev – 8. märts. Eesti rahvakalendri tähtpäevade andmebaas. <http://www.folklore.ee/Berta/tahtpaev-naistepaev.php>

Lisa 1 Graafikud

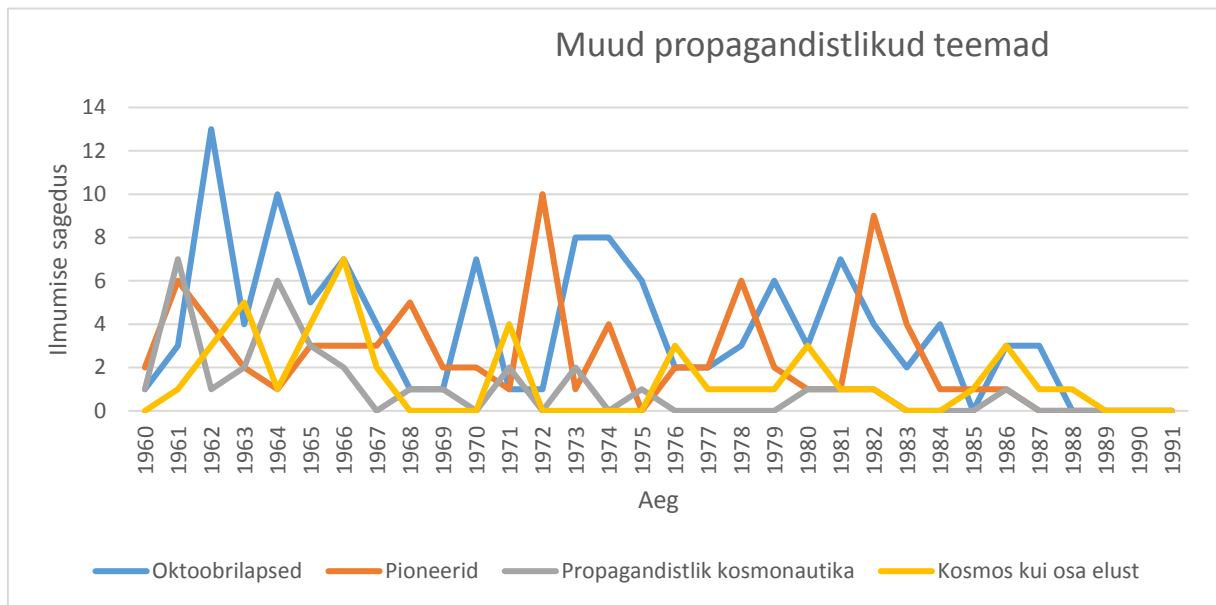
Graafik 1

Graafik 2

Graafik 3

Lisa 2 Näiteid ajakirjast

Täheke 2/1964 Esileht

Täheke 4/1969 Meisterdamisosa

2

LEENIN ÕPPIKS HASTI

6

LEENIN SAI PALJU KIRJU JA TELEGRAMME

LEENIN TOOTJAS KA SIIS KUI TA OLI VAENLASE, KUULDEST HAAVATUD

LEENIN OI SUJUTAS VOIDEUDA RAHVYA ÕNNE EST

7

3

Täheke 12/1989. Leelo Tungal „Jõulud“

LEELO TUNGAL
Jõulud

Jõulud on lõhnavad pühad. Lõhnavad praeahjus surisevad tanguvorstid või sealiha — parematel aegadel mõlemad korraga. Lõhnavad hapukapsad ja piparkoogid. Jah, isegi siis, kui piparkoogipoisid, -südamed ja -nõtsud veel plaadisoojadena väikeste kokkade suhu kaovad, jõuavad nad nii kööki kui tubadesse oma mõnusa hõngu jäta.

Kuid ega üksnes söödavad asjad lõhna. Jõulupühade põhilõhna levitab ikka see, mille kohta vanarahvas ütleb: «Tuleb kui saks, läheb kui sant.» Kuusk — muidugi on kuusk see peamine jõuluhõngu tekitaja! Eriti ilusad on jõulukuused, mida ehivad lapsed. Täiskasvanutel ei tule see töö pooltki nii hästi välja. Mäletan, kui mõnus oli väikesest peast kuuseehteid välja võtta karbist, kus need aasta läbi olid oodanud. Okshaaval said kuuseokstele kinnitatud kuldmunad, hõbepähklid ja karralõngad, mida vanainimesed ingljuusteks kutsusid. Ikka tundus, et teiste laste kuuskedel olid uhkemaad ehted... Vanasti, kui minu ema veel väike oli, ehiti taludes jõulukuuski õunte, praänikute, kompvekkide ja pähklitega. Küllap siis läks pärast pühi ehete koristamine eriti lõbusasti.

Jõulud on säravad pühad. Särab kuusk, säravad küünlad, säravad laste silmad.

Jõulud on südamlikud pühad — ei siis sobi tülitseta ega nägelda. Koguni vaenutsevad sõjaväed teevad jõulude ajaks vaherahu, mis siis veel rääkida sugulastest või sõpradest. Kui kodu on korras, küünlad põlevad ja jõulutoidud auravad, ega siis tulegi tahtmist kõva häält teha. Raadiost ja telerist kõlavad jõululaulud ja mõnele neist kaasa lauldes tuleb isearalik pühadetunne: tahaks ühtaegu nii naerda kui nutta.

Minu ema käis talulapsena igal jõuluõöl laudas loomadele leiba viimas. Lehmad-lambadki olevat sel õöl kuidagi eriliselt ärevil olnud. Hobusel olnud niisugune näoilme, et kohe-kohe ütleb ta midagi inimkeeles. Pühadetoitud jäeti jõuluõöks lauale: arvat, et kadunud esivanemate vaimud tulevad sel ajal kodutalu kaema.

Aga kui mina mudilane olin, ei oodatud jõululaupäeval vaime, vaid kardeti hoopistükkis kurje kontrollijaid. Enne küünalde süütamist-tuli kardinat tihedasti akende ette tõmmata, et keegi väljast sisse piiluda ei saaks. Kui uksele koputati, kustutati küünlad ja peideti kuusk kiiresti kuhugi kõrvalisse kohta. Oli niisugune aeg, mil jõulupühade pidajad said karmilt karistada. Jõuluvanast ei saanud siis juttugi olla. Oi, kui suur pahandus oli, kui mõni pisike koolilaps näärिताati jõuluvanaks kutsus! Paistab, et nüüd on lood vastupidi: mõnigi mudilane kipub jõululaupäevast kingi-toojat näärivanaks nimetama. Aga ega jõuluvana seepärast pahanda. Eks tema ju te ta kõige paremini seda, et jõulude ajal ollakse üksteise vastu nii head kui vähegi võimalik. Oleme meie ka!

Täheke 1989

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Kärt Paasik (sünnikuupäev: 01.04.1994)

annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose “Nõukogude propaganda lasteajakirjas Täheke aastatel 1960-1991” mille juhendaja on Karin Veski

- 1.1.reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;
- 1.2.üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.
2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus, 27.05.2018